

KRAJKÓ ANDRÁS

A MAGYAR FA SORSA 1927-BEN
(VITÁK MAKKAI SÁNDOR ADY- KÖNYVÉRŐL)
1978.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
(SECTIO PHILOLOGICA)

Nyelv és irodalom I. 1955.

Nyelv és irodalom II. 1956.

Irodalom I. 1958.

Irodalom II. 1959.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus I. (1960—1961). 1961.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus II. 1962.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus III. 1963.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IV. 1964.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus V. 1965.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VI. 1966.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VII. 1967.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VIII. 1968.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IX. 1969.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus X—XI. 1971.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XII. 1972.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. 1973.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. Supplementum I.

1973. Csukás István: Jókai és a nemzetiségek.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. Supplementum II.

1973. Даниел Якош: Вопросы содержания и формы в теории литературы Г. В.

Плеханова

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIV. 1976.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XV. 1977.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVI. 1978.

A MAGYAR FA SORSA 1927-BEN
(VITÁK MAKKAI SÁNDOR ADY-KÖNYVÉRŐL)

Az Ady körüli háborúságnak, a költő irodalmi örökségéért folytatott harcoknak 1927 eseményekben különösen gazdag éve volt. Előbb Berzeviczy Albert a Kisfaludy Társaság ünnepi ülésén *A kettőszakadt irodalomról* tartott elnöki beszéde nyomán újultak ki a küzdelmek, majd egy egykor megjelenő, Ady költészetét elismerően méltató kis könyv körül folytatódtak tovább. Ez a könyv, amely a *Magyar Kultúra* kritikusa szerint ismét „felszabadította az Ady gyűlölet és imádat összes lidérceit, még jobban elmélyítette a szemben álló táborok gyűlölködéseit”,¹ és amely miatt a költő-politikus Vargha Gyula epigrammájában így háborog és botráncozik:

Hogy torzul el ma minden ideál!
Van társaság — az ember szinte szörnyed —
Nevében Isten dicsősége áll,
S sátán dicsőségére ad ki könyvet.²

Makkai Sándor erdélyi református püspök *Magyar fa sorsa* című, a vádlott Ady költészete védelmében írott munkája és a társaság, mely a „sátán dicsőségére” kiadta, egy vallásos irányú szervezet, a Soli Deo Gloria Szövetség volt.

Pedig sem Berzeviczy Albert, sem Makkai Sándor nem akart újabb Ady-vitát kezdeményezni. Hiszen Berzeviczy szándéka hangsúlyozottan is a „kettőszakadt” irodalom frontjainak megszüntetése, az erők közelítése, a békekötés és az egység előkészítése volt. Makkai pedig az Ady-kérdésben csak a „vádak” eloszlatója és az ifjúság kalauza akart lenni, mert erre kérték is, és a nevelőknek kívánt segíteni, mert meggyőződése is volt, hogy az ifjúságnak valódi nevelői irányítás mellett kell megismernie Ady költészetét és úgy tisztázni öntudatosan: ki és mi neki ez a költő?”

Mégis hogyan lehetséges, hogy ennyi jó s közérdekű szándék a kor egész szellemi életét megmozgató szenvedélyes vita okozója lett?

Az, hogy Berzeviczy elnöki beszéde vihart kavart, természetes. Nem is igyekezett különösebben takargatni békejobbjában a kifent csatabárdot: erőtlen békéltető szándékán rögtön áttüzelt régi harci láza, amelyet — ellenállásra provokálva —, most is főleg az Ady ellenes indulatok szítottak fel.

Itt nem szükséges *A kettőszakadt irodalom* különben igen tanulságos, a korszak irodalmi életének mozgásirányait hiven kifejező vitáját ismertetni, hanem elégséges csak néhány jellemzőjét kiemelni: főleg azokat, amelyek összekapcsolódnak a Makkai könyve körüli vitákkal.

Elsősorban ilyen volt a konzervatívok itt Berzeviczy által jellemzett Ady-képe. Az első pillanatra nem látszik ezen semmiféle új, különleges vonás. Most is még

¹ Magyar Kultúra. A kettőszakadt irodalom egyre mélyülő árkai. 1928. 417.

² Közli Szász Károly; Magyar fa sorsa. Makkai könyvének bírálata. Budapest, 1927. 39.

³ MAKKAI Sándor: Magyar fa sorsa. Budapest. 1927. Soli Deo Gloria kiadása. 8.

a *Holnap*-vitában és az ellenforradalom első napjaiban kialakított vádak ismétlődnek, sőt még a hangnem és az indulatok is ugyanazok. Azonban valami mégis változott. Furcsa ellentmondással a vádolt, a kitagadott Adyt most először hivatalosan is az Akadémia elnöke nagytehetségű, rendkívüli egyéniségnek nevezte. De alig hogy fanyalogva elismeri: „Ady tehetségének és hatásának nagysága és rendkívülisége vita tárgya nem lehet” és kényszeredetten belátja: „Tehetségét és hatását sem agyonhallgatással, sem ledorongolással, sem kiátkozó szent haraggal nemlétezővé nem tehetjük”⁴ és alighogy megállapítja: „a várakozás nem intézi el az *Ady-kérdést*, mellyel szemben a tárgyilagos állásfoglalás szükséges”⁵ máris példát mutat a „tárgyilagos állásfoglalásra” és rendületlenül idézi Ady „bűneit”. „Szent haraggal” a költőt gyenge akaratú, sodródó, perverz, lelki egyensúlyát veszített, cinikus, csak negatívumokkal jellemezhető embernek minősíti; a verseit pedig nem tudja másnak tartani, mint „egy beteg fantázia eltévedéseinek, és egy beteg lélek megnyilatkozásainak, amelyek a világon semmi szépet, vonzót, enyhítőt, boldogítót nem láttatnak, csak azt a keresett homályt, mely gyakran teljes értelmetlenséget takar és azt a cinikus csapongást, amely gyakran alkohol gőzt látszik lehelni, s maga vallja be, hogy nem tudja, „a szentlélek hajtja-e vagy a korcsma gőze.”⁶ És amikor Babits, Juhász Gyula, Fenyő Miksa és mások Adyt, a költőt és az embert védelmükbe veszik, Berzeviczy még határozottabban magyarázza meg az álláspontját: ő Adynak a „költői gondolkodását, költői lelkét” itéli el, amely szerint „az egész magyar múlt csak az urak gazsága” és a nép rabsága, ő csak a „cudar úriságot”, a Werbőczy „úri pereputtyát” látja benne. Pusztaszer se kell neki: neki igen is csak egy hőse van, Dózsa György, s csak egy újabb Dózsa Györgytől várja az üdvöt”.⁷

Íme, milyen jól és tisztán érti Berzeviczy a másutt homályosnak, érthetetlennek nevezett költőt. Az elutasító indulatai pedig változatlanul a forradalmár Adynak szólnak: a konzervatív politikus nyilatkozik itt meg a progresszív politikus költőről, ezért érvei is változatlanul nem esztétikai, vagy irodalmi jellegűek, hanem osztálya érdekeit kifejező politikaiak. És amilyen elvi és egyoldalú, merev, elítélő Adyval szemben, ugyanolyan „elvi” és egyoldalú, merev, elítélő napjai irodalmi életének megítélésében is. Úgy akarta az irodalom egységét helyreállítani, hogy feltétel nélküli behódolást követelt a modern irányzatoktól, ami eszmei, politikai azonosulást, önmaguk feladását jelentette volna. Ebből az egyoldalú engedményekkel kialakított egységből viszont a „szellemi vezért”, Ady Endrét mindenféleképpen ki óhajtotta rekeszteni. Ezért természetes, hogy szándékában az erők közeledését egyengető beszéde ellenkező hatást váltott ki: vihart kavart és a vita *A kettészakadt irodalomról* — éppen az indító gondolatok következtében — nem esztétikai, nem irodalmi, hanem politikai lett. Ebből a szempontból találóan jellemzi a helyzetet — csak ezért a másik tábort okoló és Berzeviczyt a bajok gyógyítójaként beállító — Rákosi Jenő: „Azt gondolom, az engesztelhetetlen harcok rejtelmes oka az, hogy csak a külszíne irodalmi. A felület alatt, ahol a költészet virágait tapossuk el, szenvedélyeinkben politikai és társadalmi erők lappangnak. Ezek feszültsége okozza a tektonikus földrengés ama tüneteit,”⁸ amelyek az ekkori Ady-körül vitákat is jellemzik.

Vajon a konzervatívok vezető teoretikusa, a hivatalos irodalompolitika képviselője mi alapján nevezte nagy költőnek Adyt, ha az életművét — mint ahogy ez a fentiek-

⁴ BERZEVICZY Albert. Budapesti Hírlap, 1927 febr. 8. Berzeviczy az Ady kérdésről.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ BERZEVICZY Albert: Mégegyszer irodalmunk és a Kisfaludy Társaság. Budapesti Szemle, 206. Köt.

⁸ RÁKOSI Jenő: Ady-háború. Pesti Hírlap, 1928 ápr. 24.

ből kiderül —, károsnak és értéktelennek tartotta? Egyáltalán lehetséges-e önmagában létező, semmiben meg nem nyilvánuló, életműtől függetlenített nagyság? Nyilvánvaló nem. A költői nagyság, tehetség az életműben realizálódik; ezért az életmű fejezi ki s hitelesíti azt. Ha tehát Berzeviczy — s hozzátehetjük, a konzervatívok, mert a vitában mindannyian megismételték ezt a tételt —, módosította volna álláspontját és igazán nagy költőnek tartaná Adyt, akkor az életművében is meg kellene lennie a bizonyosságát nagyságának, tehetségének igazolására. De abban ő semmi ilyenfélét nem talált, a hangsúly is változatlanul az elutasításon van. Ezért részéről Ady nagyságának, tehetségének emlegetése alaptalan. S valóban az is, mely *A kettészakadt irodalom* vitájában csak az irodalompolitika pillanatnyi céljai megvalósításának érdekében a kezdeményezett közeledési készséget hitelesítő gesztus, semmire sem kötelező, de a vitában jól felhasználható, rugalmasságot, megértést bizonyító engedmény kiszámított taktikai fogás volt. Ha ezt a gesztust, látszatelismerést elválasztjuk a konzervatívok Adyról vallott ekkori nézeteitől, akkor egyértelművé válik, hogy ez a tábor — élén Berzeviczyvel — nem törődve a változó élettel, 1927-ben a látszat elismerés mögött merevebben és elutasítóbban ítéli meg Adyt, mint ahogy ezt korábban tette.

Az természetes, hogy ez a csoport nem tud enyhülni, békülni a halott költővel; és eszméiktől, érzéseiktől ő mindig is idegen marad. Ady is vallotta: „örökké elváltak” és most is igazolódtak látnoki szavai: „Örök lesz nem — találkozásunk... Halállal is más lesz a másunk.”⁹ Az viszont feltűnő, hogy ezt a másféleségüket, elvi, politikai különbözőségüket milyen sietve, harciasan és egyöntetűen vallották. Mintha az Ady-ügyet alkalomnak szánták volna, amely kapcsán újrafogalmazhatták irodalompolitikai nézeteiket, a közeledés feltételeit és ismét megjelölhették a tűrés határait, ugyanakkor — számukra e fontos és aktuális kérdésekben — következetességet, egységet és erőt demonstrálhattak. Adyról vitáztak: de koruk íróihoz szóltak. Ezért is fontosnak tartották, hogy körükből minél többen nyilatkozzanak meg. Az ügynek a sajtóban széles teret engedtek. Pl. a *Budapesti Hírlap* rendszeresen közölt Berzeviczyt méltató leveleket és nyilatkozatokat. Nyilván ugyanilyen megfontolásból — Pintér Jenő közlése szerint — „Az elmérgesedett irodalmi harccal kapcsolatban harmincnégy irodalmi és tudományos társaság képviselője kereste föl küldöttséggel az Akadémia és Kisfaludy Társaság elnökét, hogy kifejezést adjon együttérzésének az Ady ügyben.”¹⁰

Azonban a konzervatívoknak ez a különös gonddal és igyekezettel demonstrált egysége valójában már sem a *Nyugat* írói, sem — mint ahogy a Makkai könyve körüli vita majd élesen mutatja — Ady megítélésében sincs meg. Ennek tünetei szórványosan már évekkel előbb a konzervativizmus óvatos önkritikájában jelentkeztek. Soraikban kezdtek bizonyos különbségek kibontakozni: a dogmatikus, merev ó konzervatívok mellett megjelentek a „modernek”, a korhoz alkalmazkodóbb rugalmasabb politika, — természetesen művészetpolitika — és reformgondolatok keresői. Nem sokkal az ellenforradalom győzelme után Hóman Bálint a közelmúlt tanulságait így összegzi: „A nemzetellenes irány leghatalmasabb fegyvere a nemzeti erők szervezetlensége és az újításoktól való idegenkedésük volt. Ez tette lehetővé, hogy maga részére sajátítsa ki a haladás és fejlődés eszméjét, meghódítsa és felhasználja a haladás és fokozatos fejlődés sok lelkes, de a destrukciótól végső elemzésben egészen távol álló híveit... Igyekezni kell e tanulságokat megszívlelni és értékesíteni. Ne dobjunk el egy reform-

⁹ Ady Endre: Az örökké elváltak

¹⁰ PINTÉR Jenő: Századunk magyar irodalma. Budapest, 1943. Kiadta: Pintér Jenőné vállalkozás. 682.

gondolatot sem... Óvakodjunk intézményeink régi szervezetének és szellemének változatlan fenntartásától.”¹¹

Ez és a hasonló gondolatok abból az elégedetlenségből származtak, hogy egyre nyilvánvalóbbá vált az életre erőltetett konzervativizmus kudarca, ezért többen kiutat kerestek és ezt a konzervativizmus felfrissítésében, eszméinek, politikájának, módszereinek korszerűsítésében remélték megelni. Giesswein Sándor lapja az *Aurora* kifejezetten: „A konzervativizmus és a progresszió összeegyeztetését” kívánta szolgálni. Mások óvatosabban céloznak ilyesmire. Pl. Kornis Gyula írja: „A komoly és termékeny konzervativizmus nem a kátyúk kényelmes kultusza s a jövő újításaitól való rettegés, hanem a múltnak tiszteletben tartása, a benne rejlő erkölcsi erőnek a jelen számára okos kamatoztatása.”¹² „Csak célszerűen újítva lehet a régít leg-
hűbben védeni” — idézi Horváth János Kemény Zsigmond újra aktuálissá váló szavait.¹³

Ezek és hasonló „felismerések” csak azért születtek, mert bebizonyosodott, hogy az újítani képtelen konzervativizmus önmagában már nem elégséges szellemi fegyver. Különösen nyilvánvalóvá vált ez az ellenforradalom konszolidálásával, amikor a kurzus tömegbázisának megszilárdítását és bővítését kellett volna szolgálnia: erre hatalmi pozíciói ellenére, egyre szűkülő befolyása miatt alkalmatlanná vált. Ővük volt ugyan az Akadémia, a Kisfaludy Társaság, a Petőfi Társaság és még sokféle egyesület, szövetség, intézmény, katedra, sajtó, fórum, de ezek valójában elszigetelt sündisznóállások voltak, amelyekből az alkotó és közvéleményt formáló erők, az értékek és tehetségek többnyire kívül rekedtek.

Ez a helyzet így tarthatatlanná vált. A merev konzervativizmus nem segítette már igazán, inkább gátolta a kurzus politikai céljainak megvalósítását. Érdekes, ennek volt külföldi vonatkozása is. Klebelsberg Kunó a Nemzetgyűlésen mondott beszédében utalt rá: „legutóbb is arra figyelmeztettek engem igen számottevő helyről, hogy a küszöbön álló veneziai kiállításra ne küldjünk annyira konzervatív képeket és számoljunk az olasz közönség modernebb ízlésével”.¹⁴ Igaz, közben arra is rájönnek, hogy a „modernizmus”, a rettegett mumus, nem mindenestől ellenlábas a kurzusnak és számukra nem szükségszerűen ellenséges az, ami nem ellenforradalmi.

Mindebből a szükséges tanulságokat a hivatalos irodalompolitika is igyekezett levonni. Már 1924 táján enged szigorú, egyoldalú szemléletéből. Klebelsberg Kunó miniszteri válaszában, a Nemzetgyűlésen fejtegette: „Én óva intek mindenkit attól, hogy mi, mondjuk a kereszténység jelszava alatt — a kereszténységnek ehhez semmi köze nincs — olyan művészeti irányokat erőltessük még ma is, aminőket a külföldön már senki sem követ: például, hogy mi ragaszkodjunk itt a 90-es évek realisztikus irányához ...Hová vezetne, ha olyan művészeti irányt akarnék továbbra is erőltetni, amely Európában már sehol sincs meg, vagy elhalóban van?”¹⁵ A következtetést pedig — igaz a konzervatívok nem egyértelmű helyeslésével — így fogalmazza meg: „az államnak ügyelni kell arra, hogy mind a két irányzat képviselve legyen: úgy a konzervatív, mint a haladó irányzat”.¹⁶ A Nemzetgyűlés következő ülésszakán még határozottabban állítja: „Honorálni akarom a konzervatív művészetet, de honorálni akarom a modern művészetet is.”¹⁷

¹¹ HÓMAN Bálint: A magyar tudományosság jövője. Budapesti Szemle, 1920. febr. 2. szám.

¹² KORNIS Gyula: Kultúra és politika.

¹³ HORVÁTH János: Új közizlés felé. Napkelet, 1923.

¹⁴ KLEBELSBERG Kunó: Beszédei, cikkei és törvényjavaslati. 400.

¹⁵ Uo. 401.

¹⁶ Uo. 552.

¹⁷ Uo. 401.

Klebensberg itt egyenlőségi jelet látszik tenni a két irányzat között és mindkettő hivatalos elismeréséről és megbecsüléséről beszél. Azonban ez a valóságban sohasem volt így. Még megközelítően sem kerültek egyenlő helyzetbe: az egyik mindig is dédelgetett, az édes, a szeretett; a másik a rakoncátlan, minden tettében gyanús, mostoha, igazában gyűlölt, kényszerből megtúrt gyermek volt és maradt.

Az irodalompolitika fenti változásai tették lehetővé, a kurzus politikai céljai meg szükségessé, hogy *A kettőszakadt irodalom* vitájában a közeledés szándéka s az egység gondolata hangot kapjon.

Am ebbe a kitervelt, újonnan alakítandó „egységbe” a „fő ellentét forrása”, Ady költői öröksége nem fért bele. Bizonyára azért nem, mert életművét — a jobboldali kisajátítások ellenére — még nem sikerült a hatalom számára egyértelműen preparálni: a költészetéből elfogadhatót hatékonyan felhasználni, a többi pedig taszító hideg fénnel bevonni s poros könyvtárak mélyére zárni az ünnepi alkalmakra szánt hűs klasszikusok közé. Ugyanakkor a mindennapok küzdelmében mégis állandóan jelenlevő, nagyon is élő s ható, egyre népszerűbbé váló költőt már kiközösíteni sem lehetett, ezért feloldhatatlan ellentmondásba kerültek; egyszerre kényszerültek elismerni a költő rendkívüli nagyságát és megtagadni életművét, szobrot készíteni számára, ugyanakkor sárba taposni.

Természetesen ezen az alapon nem lehetett megoldani az Ady-kérdést. Sőt, a hangzatos szavak a tehetségéről és az őket nyomban követő, az előzőket agyoncsapó vádbeszédek, látványos megtagadások s a holtában sem kímélt ember szüntelen megalázása, még inkább elmérgesítette a helyzetet és vitára ösztönözte nemcsak az Adyt vállalókat, hanem a konzervatívok közül is a valósággal merészebben szembenéző, gondolkodóbb egyéneket. Így volt ez a *Magyar fa sorsa*-vitában is, amikor pl. Szekfü Gyula, Benedek Elek is Makkai mellé állt.

Az utóbbiak amellet, hogy módosították korábbi nézeteiket és azokkal már maguk sem értettek teljesen egyet, az is irritálta, hogy elvbarátaik tőlük elidegenülő, csak a múltból meritő, változatlan Ady ellenes vádjai már kiürültek, és különösen a kritikusabb szellemű ifjúság körében érdektelenné és ezért lényegében hatástalannokká váltak. Az ő tapasztalataik is igazolták a *Népszava* megállapítását: „A magyar ifjúság ma már nem hallgat a toll helyett az ellenforradalom gumibunkójával írogató aggastyán jelentéktelen szavára. A magyar ifjúság mással van elfoglalva: Ady Endrét olvas.”¹⁸

Ha ez az egész magyar ifjúságra nem is volt jellemző, (nem is lehetett, hiszen többségük könyvektől elzártan, a szellemi életből kirekesztve élt), de a könyvforogatókra és a társadalmi mozgalmak vonzásában élőkre igen. Ebben a körben úgy lett, ahogy a költő megérezte: gáncsvetések ellenére diadalmasan hódított. S valóban:

„Ifjú szívekben s mindig tovább,
Hiába törnek életemre
Vén huncutok és gonosz ostobák,
Mert életem millió gyökerű.”¹⁹

Ady hatásának ez a feltartóztathatatlan terjedése, főleg az ifjú szívekben nem kívánt hódítása fájt igazán a konzervatívoknak. Erre tapintott rá Juhász Gyula is, aki amikor hírülvette, hogy *A kettőszakadt irodalom* vitája közepette a tudományos és irodalmi élet konzervatív és reakciós korifeusai zárandoklatot akarnak rendezni Berzeviczy Alberthez, „hogy meghajoljanak a tekintély élő szobra előtt és ezzel

¹⁸ Népszava, 1927.

¹⁹ Ady Endre: Ifjú szívekben élek

tiltakozzanak a lángész hatalma és dicsősége”: Ady ellen, *Két hódolat* c. írásában az esemény okát így magyarázza: „Mert valljuk be egészen nyíltan és őszintén, ezeknek az uraknak nem az fájt, hogy Fenyő Miksa alaposan odamondogatott a Kisfaludy Társaság megnyitójának, ezeknek az uraknak egyszerűen és természetesen az fájt, hogy van egy igazán igazi lángész, aki már nem is él és aki fönséges és győzelmes lelke határtalan és mérhetetlen erejével mégis él és uralkodik a szíveken, de különösen a fiatal szíveken, az egész magyar ifjúságon és neve ma már világgá ver és éneke ma már hódító hatalom a földön, amely ellen hiába alapítanak akadémiákat, hiába építenek kínai falakat, hiába hirdetik a tekintély tiszteletét és hiába találnak ki hervadt és kongó frázisokat a megszegyenítésére és elnémítására.”²⁰

A kortárs Juhász Gyula szavait igazolta az idő. Valóban Ady szelleme élt, hódított és uralkodott a szíveken. Különösen az ifjúság nyugtalanabb, az ellenforradalomtól elforduló, új utakat keresőkén, akik a régi indulatoktól nem gátolva, előítéletektől nem befolyásoltan a felfedező izgalmával és örömeivel mohón szívták magukba a számukra felszabadító s ösztönző Ady-élményt. Ez a vágyódó magyar fiatalság — írja Juhász Gyula: „megkeresi és megszereti Adyt, aki oly gazdag, oly sok szólamú, oly ezerarcú és oly végtelenbe sugárzó szellem, hogy minden igaz magyar és emberi törekvés, akarat megtelepszik benne a megváltó ígét, a fölszabadító eszmét, a megvigasztaló gondolatot.”²¹ És így igaz. Ady összetett, gazdag gondolatvilágához valóban sokféle szándék, törekvés kapcsolódhatott: „sok szólamú” költészete, sok irányba mutató ösztönzést adhatott. Ezért, noha programja lehetett gyakran ellentétes tartalmú elképzeléseknek is, de az tény; „Felnőtt egy magyar ifjúság, amely magáénak, jóra tanítójának, jövőre való útmutatójának meri vállalni Adyt.”²²

Önmagában már ez is elég ok arra, hogy a konzervatívok kiátkozzák a költőt. Hiszen az ifjúság megnyerésének, szellemi befolyásuk alatt tartásának legnagyobb akadályát benne látják. Nem teljesen alaptalanul úgy vélik: „A magyar ifjúságot csak Ady jól megválasztott verseire kell rátanítani, hogy megutálják a régi Magyarországot”.²³ Azonban ha túlzás is ez — amint a *Budapesti Hírlap* írta, hiszen minden nevelési eszköz; iskola, sajtó rendelkezésükre állt és éltek is vele, mégis „Ady emlőin nevelődik majdnem egy évtizede a mai ifjúságunk, s nekünk, talán jobbérzésűeknek a fáradozás merőben hiába való.”²⁴ Ostobaságokat is tartalmaznak az ilyen és ehhez hasonló szűklátókörű, szemforgató, tehetetlen dühtől izzó, indulatos megállapítások: „A modern jelszavaktól elvakult rajongók s még inkább azok, akiknek érdekében áll kioltni ebből a nemzetből a nemzeti érzést és öntudatot, próféta gyanánt állították a nemzet, különösen az ifjúság elé azt a szerencsétlen költőt, aki testileg, lelkileg megrontva önmagát, a bűn, a rothadás, a halál költője lett s öntudatlan eszköze a romboló erők gonosz munkájának.”²⁵ Vagy Kenedy Géza valóságos epeömlése: „Előre megmondtam, hogy Ady nem a nemzet prófétája lesz, hanem a nemzet halálmadara. A rothadás és rohasztás költője. Leszereli a nemzeti energiákat, elmergezi az ifjúságot, és tehetetlenné teszi a belső önvédelemre a csúfolt, széttépett nemzeti életet.”²⁶ Ezért; „Milyen kín volt és kín most is látni, tehetetlenül, azt az ifjúság körében régebben soha nem tapasztalt cinikus, minden régivel szemben tiszteletlen

²⁰ JUHÁSZ Gyula: *Két hódolat*. Összes művei. 8. Prózai írások 1927—1936. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.

²¹ JUHÁSZ Gyula: *Ifjú szívekben élek*. i. m.

²² *Híd*, 1927 évf. 77., 78.

²³ Széphalom. 1927. Visszhang 307.

²⁴ *Budapesti Hírlap*, 1927. ápr. 23. 5.

²⁵ VARGHA Gyula: *Adyról*. *Budapesti Hírlap*, 1927. máj. 29.

²⁶ KENEDY Géza: *Ady emlékek*. 8 Órai Újság. 1927. Közl. PINTÉR Jenő i. m. 630.

hangot, azokat a gerinctelen elveket, adysta szólamban kifejező nézeteket, amelyek, hol állati sunyiságú meghunyászkodást, hol pedig istentelen «ki, ha én nem» handabandázást foglalnak magukban.”²⁷ Ha ezeket és a hozzájuk hasonló szellemben fogant nyilatkozatokat nem vették komolyan, a konzervatívoknak arra mégis jók voltak, hogy a költő ellen indulatokat keltsenek és maguk számára az ifjúság „megmentőinek” kijáró szép elismeréseket biztosítsák, és kedvező érzelmi alapot teremtsenek az ifjúság politikai megnyerésének. Mindennek végső célját a *Budapesti Hírlap* így összegzi: „Harc az adyzmus ellen — a magyar ifjúságért!”²⁸

Nem kétséges, hogy a kurzus vezetői számára az ifjúság megnyerése és megtartása fontos politikai cél volt, és ennek érdekében felhasználták az Ady-ellenes harcokat is. Ez a gondolat különösen centrális szerepet kapott a *Magyar fa sorsa* vitájában. Azonban a költő körüli háborúságok ennél egyetemlegesebb célokat is szolgáltak. Középpontjukban mindig ott találjuk a korszak szinte valamennyi gondját, baját. „Az Ady kérdés megszűnt irodalmi kérdés lenni; — állapítja meg többek között Herczeg Ferenc — ez már a magyarság életének és halálának kérdése”²⁹ Joggal írhatta 1928-ban Lukács György: „Az Ady költészete körüli csata a közélet úgyszólván összes kérdéseit felveti”.³⁰ Ebben a helyzetben természetes, hogy a vitában való megszólalás egyben mindig valamilyen ideológiai, politikai állásfoglalás is volt. És ha Ady, — a sokirányú kisajátítások miatt — ekkor nem is lehetett egyértelműen vízáztató a jobb- és a baloldal között mégis mindig kifejezője volt az ellenforradalommal szembeni elégedetlenségnek és ösztönzője, bátorítója a másképpakarásnak. Életműve így lehetett a szellemi életben 1927-ben is — Berzeviczy szavaival — „az ellentétek fő forrása”: és ütközőpontja a társadalmi és politikai élet különböző erőinek.

Ilyen körülmények között természetes, hogy a hatalom képviselői éberen figyeltek minden Adyval kapcsolatos megnyilvánulást és az övéktől eltérő leghalkabb értő, elismerő szó már felháborodásra borzolta őket, mert mögöttük mindig politikai ellenzéki séget vagy valamiféle összeesküvést szimatoltak. „Ady mögött egy csúf, gonosz kórus áll” — írja a *Nemzeti Újság*, majd hozzáteszi: „már véget kellene vetni ennek a perverz orgiának”³¹ és ettől indítattva valóban sohasem késlekedtek a megtorlással: mindig a „megsértett nemzet” piedestáljáról a hűség, a hazaszeretet, az erkölcs, a tisztesség nevében csaptak le kiszámított kegyetlenséggel. Nem rajtuk múltott, hogy a kívánt hatást sohasem érték el: sőt, valahogy fonákjára fordult minden; szüntelenül ismételt vádjaik és érveik enyhén szólva megkoptak, hatástalanokká váltak, ezért még jobban elszigetelődtek, és rendszerint a táboruk is megfogyatkozott.

Így történt 1927-ben is, amikor a *kettőszakadt irodalom* vitája kapcsán még javában dúlt az Ady-háború, váratlanul mindenki meglepetésére nem várt irányból, Makkai Sándor püspök új hangon szólalt meg az Ady-kérdésben. Könyvét különösen a konzervatívok konokjai fogadták döbbenettel, akik számára egyszerűen megmagyarázhatatlan volt, hogy a püspöki palást mögött ellenfélre leltek.

Pedig Makkai nem szándékozott az amúgy is izzó Ady-viták tüzére újabb olajat önteni: munkájában — amely ugyan nem él nélkül íródott — egészen más megfontolások vezették. Úgy vélte, hogy Ady költészete nem áll ellentétben a keresztény világszemlélettel és a „legkonstruktívabb magyar gondolat is összefér a költő oeuvre-

²⁷ Budapesti Hírlap, 1927. ápr. 23.

²⁸ Uo.

²⁹ HERCEG Ferenc: Ady-kérdés. Pesti Hírlap, 1924. Közli: Pintér Jenő. i. m. 628.

³⁰ LUKÁCS György: Ady program. 100% dokumentumkötet. 233.

³¹ SURÁNYI Miklós contra FENYŐ Miksa. Nemzeti Újság, 1927. febr. 23.

jével". Ezért, vallotta, a költőt már nem elítélni, hanem megérteni, nem kirekeszteni, hanem befogadni és megmagyarázni kell, és távol a magyar irodalmi élettől és a magyar irodalmi harcoktól elérkezettnek hitte az időt az amúgy is tarthatatlan Ady-ellenes vádak felülvizsgálatához, és az immár húsz éve húzódó Ady-per lezárásához. Több jelből pedig arra következtetett, hogy megértek a feltételek a kiengesztelődésre, az általa szeretett és nagyrabecsült Ady új, tovább nem odázható jobboldali indítékú, de liberális humanista, keresztény, emberileg tisztességes értékelésre.

A jelek, amelyeket Makkai munkájához kedvezőknek vélt a következők voltak. Ha Erdélyben — mint ahogy ezt nyilatkozta — távol is volt „a magyar irodalmi harcoktól” és annak napi csetepatéjában nem is vett részt, de azt jól érzékelte, hogy az irodalompolitika — a kurzus érdekében óvatosan fel akarja engedni a sorompókat a modern irodalom számára elfogadható irányzatai előtt. Makkai az irodalompolitikának ezzel a változásaival egyetértett, sőt azt így tudta elfogadni. Ő maga „mint kritikus a konzerváló réteghez tartozik,” de azok közé, akik „történeti feladatukat az ó-konzervatív és modern szárnyakra szakadt magyar irodalmi szellemiség egyeztetésében látják.”³² És azok közé Schöpplin jellemzése szerint, akikre „nem hat az a groteszk ellenforradalmi ideológia, mely a csonka magyarországi elméket beködösíti, minden bajt a forradalom nyakába sóz és mindenkit anatómával sújt”.³³ Idegen volt tőle a nagyhangú, szélsőséges, módszereiben terrorisztikus, kíméletlenül kiközösítő, lényegében művészetellenes irodalompolitika. Ellene tiltakozott liberális-humanista szemlélete, művészetszeretete, az értékekre való fogékonysága, s nem utolsó sorban kiváló politikai ösztöne.

Számba mint a Erdély volt, ahol „megmagyarázhatatlan — nyilatkozta Budapesten a *Pesti Napló* munkatársának — hogy, itt Magyarországon még van hivatalos irodalom, félhivatalos irodalom és irodalom, amellyel a hivatalosok állandóan hadakoznak. Szerintünk az irodalomnak, mint olyannak, mindent átfogó jelentősége van s az irodalmi törekvések megítélésénél csak egyetlen szempont lehet döntő: tiszta irodalmat ad-e az író vagy sem.”³⁴ Erdélyben ez a szellem érvényesül, ahol „Ady Endre — folytatódik tovább a nyilatkozat — kétségtelenül hozzájárult az Erdélyben élő és író magyarok horizontjának kitágításához s irodalmi irányokat abba a humanista, liberális irányba terelte, amit Ady jelentett az erdélyi magyarságnak.”³⁵

Ady nagyon sokat jelentett az erdélyi magyarságnak: egyszerre volt ösztönző, bátorító az újrakezdésre, összetartó erő a szétszóródásban, a magyarságtudat ébrentartója, szellemi kapocs az ó-hazával és internacionalizmus révén nagyon is szükséges híd az új közösségben. Természetes, hogy ott tudják nemzetünk halhatatlan génuszai között, és ha távol is voltak a magyar irodalmi élet zavaros és feszült mindennapjaitól, de Ady sorsát, a körülötte levő háborúságot figyelemmel kísérték. Erre külön okot adott az is, hogy a legtöbb Ady-vita valamilyen erdélyi eseményhez kapcsolódva indult. Ezért is; „Legjobban — nyilatkozta Makkai — az Ady Endre személye és költészete körül dúló harc érdekelt bennünket, ezt magam is komolyan figyelemmel kísértem. Őszintén mondjuk megmosolyogtuk ezt a háborúságot.”³⁶

Az erdélyi magyarság befogadta, magáénak vallotta Adyt. Makkai ezzel a háttérrel és ifjúkori Ady élményével abban a hitben kezdett munkához, hogy Magyar-

³² GAÁL Gábor: Egy Ady könyv és az Ady-kérdés. Korunk, 1927.

³³ SCHÖPFLIN Aladár: Ady apológiája. Nyugat, 1927. máj. 16.

³⁴ Pesti Napló, 1927. szept. 29. Kolozsvári református püspök Budapestre érkezett s nyilatkozott az erdélyi magyar irodalomról. Közli: DERNŐ KOCIS László.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

országban a változott irodalmpolitika elfogadja az általa rajzolt Ady-portrét. Erre a reményre feljogosította az is, hogy kidolgozott Ady-képének különböző változatai hivatalosan, vagy félhivatalosan már léteztek, és emellett egyre gyakrabban lehetett hallani, még ó-konzervatív körökből is nyilatkozatokat Ady költői nagyságáról, különös tehetségéről. Természetesen tudta ő, hogy ezek a formális elismerések mit érnek, de azt akarta, hogy tartalmat kapjanak: legyen fedezetük. A liberális Makkai messzebb látott, mint a kurzus konokjai. Babits-csal vallotta, az „Igazi hazafiság nem állhat az értékek elől való elázárkózásban, mert ez nemzetünket csak szegényíteni.”³⁷ Felismerte, hogy a költő teljes tagadása, kiközösítése az értelmetlen öncsonkítás mellett; Ady teljes átengedését jelentené a baloldálnak, ami sokkal veszélyesebb, ártóbb lenne a hatalomra nézve, mint a megfelelően magyarázott, „irányítottan olvasgatott” és hivatalosan elfogadott, jeles napokon ünnepelt költő elfogadása.

Különösen fontosnak tartotta ezt azért, mert — figyelve az Ady-körül vitákat — tapasztalta, hogy a tiltások, ellenpropaganda és sok más akadály ellenére a költő valahogy egyre élőbb és hatóbb lett. Önmagában ez rokonszenves volt Makkainak, hiszen a legnagyobb magyar költőnek tartotta Adyt. Azonban azt is tapasztalta, hogy hatása ellentmondásos. Néhány év alatt igen sokféle, egymással felelő Ady értelmezés született, közöttük rengeteg torz is. Különösen az alkalmi zsurnalisztika közreműködésével, az életműtől függetlenül, különböző politikai csoportok igényeinek megfelelően az elhunyt költőből egyszerre lett a „finom dekadensztől” — a következetes harcosig; a világpolgártól — a fajmagyarig; sovínisztától — az igazi hazafiig; a filozemítától az antiszemítáig; az őspogánytól — a katolikusig; s a korteminológiájával, a destruktívtól — a konstruktívig, még sok, sok minden, amint ezt a csoportérdekek, az ideológiák, de méginkább a változó politikai célok megkívánták.

A szellemi élet széttagolódása, a sokféle politikai koncepció jelenléte, az Ady életmű tudományos feldolgozásának hiánya mellett egy ellentmondásos sokarcú költő teremtését az is lehetővé tette, hogy miközben beszéltek, vitáztak, nyilatkoztak Adyról, nem igen olvasták és sokan nem is olvashatták. Hihetünk Makkainak, aki felfigyelt erre a jelenségre. Könyve bevezetőjében, munkáját indokolva írja; „lelkiismeretes utánajárás eredményeként megállapíthatom, hogy a középiskolákban magyar irodalmat tanuló és a főiskolákon levő magyar ifjúság túlnyomó többsége Adyt ma sem a költeményei többségének olvasása és ismerete, hanem tanárainak és más felettes nevelőinek kijelentései és ítélete s néhány, éppen a vélemények hatása alatt kiszemelgetett kirívó verse, vagy versrészletek alapján ismeri. Ugyancsak komoly utánajárás és meggyőződés alapján állíthatom, hogy maguk az ítélkező tanárok és nevelők is nagyon sokszor nélkülözik Ady költészetének alapos és teljes ismeretét.”³⁸

Veszélyes ez, mert a labilis, hiányos ismeretekre épülő vélemények mindig is kiszolgáltatottak, és nemcsak könnyen változtathatók, hanem megfelelő ösztönzéssel, vagy ráhatással a legvadabb dolgokat is képesek kritikátlanul magukba foglalni. Ady esetében is ez történt; a természetes érdeklődést különböző helyen és céllal gyártott Ady értékelésekkel igyekeztek kielégíteni és ezek az életmű ismerete hiányában szabadon hódíthattak. Az életmű helyett nagy bőséggel magyarázatok jöttek forgalomba. Valóban meglepő; a róla készült tengernyi írás mellett alig jelent meg egy-egy Ady-könyv; a temérdek magyarázat, ellenmagyarázat már-már elfedte életművét. Makkai viszont — természetesen nem lemondva a magyarázatról — az élet-

³⁷ BABITS Mihály: A kettőszakadt irodalom. Babits Adyról. Dokumentumgyűjtemény. Budapest, Magvető. 1975.

³⁸ MAKKAJ Sándor. i. m. 6. 7.

mű alaposabb ismeretét kívánta és főleg azt, hogy ne lehessen vád az ifjúsággal szemben az, ha olvassa Adyt. Mert „hogya az ifjúság nevelői egy költőt az ifjúságra nézve veszedelmesnek tartanak, ezt a veszedelmet semmiféleképpen el nem pusztíthatják a költő egyszerű agyondorongolásával, vagy olvasásának eltiltásával, csakis a legalaposabb, legkomolyabb, legemberibb és legmegértőbb ismeret alapján álló, igazán nevelői ismertetés, az igazság és szeretet lelke által vezetett és irányított olvasztatás által.”³⁹

Makkai tehát elsősorban az ifjúság kezébe kívánja adni Adyt, de nem szándékozik magára hagyni a költővel, mert véleménye szerint a fiatalok „tapasztalatlanságból” veszedelmes dolgokat olvashatnak és hallhatnak ki a költő verseiből, és az, de főleg „a tanári vélemények elleni dacból kiszemelgetett részletek nagyon károsak lehetnek”.⁴⁰ Ezért tanulmányozásukhoz feltétlenül szükségesnek tartja a „tudatos nevelői irányítást” és útmutatást, különösen azért, hogy megsűrjék és zavarok nélkül elrendezhessék az így készített és esztétizált Ady-élményeket. Különösen fontosnak tartotta ezzel párhuzamosan a fiatalok felkészítését az Ady-élmény zavar-talan befogadására. A maga példájával bizonyítja, hogy azok készületlenül, főleg „ideológiai” vértettség, a közelmúlt társadalmi, politikai eseményeinek — természetesen liberális, keresztény megítélése — ismerete nélkül súlyos zavarokat okozhatnak és „hosszantartó, nagyon keserves, nagyon kritikus lelki válságba”⁴¹ sodorhatnak. Könyve megírásakor lényegében az e felismerésekből adódó didaktikai célok vezették. A nevelői szándék szinte minden során érződik. Ez természetes is, hiszen erre ösztönözték választott céljai és az a tény, hogy erre a munkára református fiatalemberek, a Soli Deo Gloria Szövetség tagjai kérték fel.

Kétségtelen, munkája során Makkai végig a fiatalokra tekint. Azonban ez őt nem akadályozta meg abban, hogy egyetemesebb célokat válasszon. Tulajdonképpen az Ady-élményre való felkészítés, az ideológiai, politikai alapállás kialakítása, a befogadás irányításának, az életmű válogatásának, az „irányított olvasásnak” a gondolata is ilyen. De ilyen az a szándéka is, hogy állást foglaljon az Ady-kérdésben. Nem egyikben, vagy másikban; nem részletekben, hanem a szélső jobboldali konzervatív keresztény eszméktől eltérő, liberális, humanista keresztény világnézet és erkölcs oldaláról minden lényegesben. Könyve bevezetőjében írja, hogy erre kérték és „Abban a meggyőződésben tették ezt, hogy velük egy világnézetű és erkölcsi fel-fogású, emellett irodalommal is egy keveset foglalkozó ember véleménye segítségükre lehet a kérdésben való biztos meggyőződésük kialakításában. Egy ilyen meggyőződés kialakítását szükségessé teszik azok a folyton megújuló vádak, melyek Ady és költészete ellen felhangzanak... Arról lesz tehát szó, hogy igazak -e, mennyiben igazak és mennyiben terhelik Adyt az ellene hangoztatott vádak?”⁴² Ehhez sokat jelentően hozzáteszi; „Nemcsak érdekes, de félelmes, lelkünkbe, jövőnkbe vágó per ez,”⁴³ mert az „Adyt ért vádakkal kapcsolatosan az ifjúságot is vádak érik ... az ifjúság is vád alá kerül azért, hogy prófétául fogadta el ezt a költőt, hogy könyvét mohón olvassa, ... hogy ideáljának, mintaképének tekinti a Halál Rokonát, akit életében is követni akar.”⁴⁴

Makkai e megállapításával az Ady-ellenes harcoknak nagyon lényeges elemére tapintott rá: az Ady-ellenes vádakat mindvégig híveire is következetesen ráhúzták,

³⁹ Uo. 7.

⁴⁰ Uo. 6.

⁴¹ Uo. 1.

⁴² Uo. 4.

⁴³ Uo. 4.

⁴⁴ Uo. 4.

mint ahogy Makkai püspök is hamarosan megkapja az erkölcstelen, vörös, destruktív stb. jelzőket és őt is besorolják a „sátán seregébe”. Pedig már csak a társadalmi helyzete is valószínűtlenné tette, hogy „vörös” eszmék hordozója, s valamilyen baloldali csoport tagja lett volna és könyvével a kurzusnak ártani akart. Makkai esete is bizonyítja, hogy az Ady ellenes vádak nemcsak a költőt és életművét sújtják, hanem a magyar progresszió egészét. Ezért a vádak megszüntetésére való vállalkozások a társadalmi erők jövőbe vágó pere volt.

Makkai célja már önmagában is kínos meglepetést okozott. Maga az a gondolat, hogy a konzervatív ideológiára, történelemszemléletre és a keresztény „erkölcsre”, morálra épülő Adyt-sújtó vádak esetleg hamisak, szörnyű eretnekség volt. De Makkai nem áll meg a gondolat felvetésénél. Sorra veszi a vádakát, „amelyekről eleitől fogva szó van Adyval és költészetével kapcsolatban. Ezek a következők: gőgös nemzetközség és hazafiatlanság, satnya érzékiség és erkölcstelenség, nagyképű homályosság és érthetetlenség, beteg tagadása minden pozitív szellemi, erkölcsi értéknek, a romlás és halál dicsőítése, az ideglenes bűnbánat komolytalansága, a vallásosság afektálása”⁴⁵ és mindezt a jó bíró lelkiismeretével és igazságszeretetével, jó ízlésre, tapintatra, politikai okosságra vallón sorra megvizsgálta. Előlegezhetjük: Makkai az eddigi Ady-tanulmányoknál behatóbban elemzi Ady költészetét, és annak ismeretéből igyekszik megérteni lényét, ahogy számára az verseiből megviláglik és ezen az alapon körületekintő indoklás után megvédi a költőt. Ha nem is hozott minden vonatkozásban felmentő ítéletet, — nem is hozhatott, mert akárhogy is becsülte a költőt, annak forradalmi gondolatától egy világ választotta el, — viszont nem habozott Adyt a hivatalosok ellenére bátran a vádlottak padjáról a vádlók padjára ültetni és kijelenteni, hogy olvasásától nem hogy el kellene tiltani az ifjúságot, hanem éppen ellenkezőleg, jobban és alaposabban meg kellene vele ismertetni. Azonban azt is sugallja, sőt meg is fogalmazza, hogy az ifjúság a vádaktól megszabadított költőben ne követendő példát, szellemi vezért keressen, hanem tragikus magyarság-élményéből, drámai életküzdelméből, őszinte bűnbánatából, istenhez meneküléséből tanulságokat merítsen.

Makkai munkájának célja nem az életmű teljes, szintetizáló, a belső összefüggései mentén elrendezett monografikus feldolgozása, hanem kifejezetten az ó-konzervatívok vádjaival szembeni apológia volt. Ez a cél meghatározta könyve szerkezetét, gondolatát, tartalmát, és mert lényegében polemikus írás volt, eleve adott politikai kérdésekre koncentrált.

Ebből a szempontból ez a munka is magán viseli az ekkori Ady-irodalom s kritika többségének jellemzőjét. Először Németh László mutatott rá egyik recenziójában Makkai könyvére is találóan: „Ady kritika akaratlanul is az Adyt ért vádak irányítása alatt alakult ki. Rásütötték, hogy nem magyar, a védelem: igen, a vád: erkölcstelen, a védelem: nem.”⁴⁶ Csakhogy a kiagyalt vádaknak alig volt közülük az életműhöz; tartalmukat ettől idegen politikai megfontolások alakították, mégis a viták gondolatkörét, irányát ezek határozták meg, és ezzel az Ady-irodalmat csaknem teljesen magukhoz kötötték és igényeiknek megfelelően formálták. Ilyen viszonyok között még a költőt védő „igenek” is gyakran, de a vádak, a „nemek” mindenféleképpen, és a részben igenek, és a részben nemek — kevés kivételtől eltekintve — egyre messzebb kerültek Ady költészetétől, gondolatvilágának centrumától, és sajnos, a maguk ösvényére kényszerítették a tájékozódást keresőket is. Az életmű

⁴⁵ Uo. 4.

⁴⁶ NÉMETH László: Ady. Nyugat, 1927. szept. 1.

rajtuk keresztül nem tudott kitárulkozni, hanem mint a napfény a kormozott üvegen át elvesztette lényegét: melegét és izzó ragyogását.

Különösebben nem kell bizonygatni, hogy a polémiák viharában egyre bővülő Ady-irodalom valójában keveset használt a költő népszerűsítésének. A leegyszerűsített egyoldalú, többségükben mégis csak torz magyarázatok számos téves nézet forrásai lettek és a költőről főleg ezek alakították a kor tudatát. De a szélsőségekre kihegyezett, főleg szólamokra redukált vitairadalom nem használt az életmű tudományos feldolgozásának sem, mert tengernyi bősége nyomasztóan elfedte, rejtette a költő igazi arcát, ezért is az Ady-irodalom ekkori gazdagsága, mint a cifranyomórúság; csupán látszatgazdagság, valójában megdöbbentő szegénység volt.

Az Ady-irodalom ártó, vad burjánzása, gondolatszegénysége a kor bűne volt; az ellenforradalom nem tette lehetővé az igazi Ady megjelenését; szellemét, gondolatát szükségszerűen száműzte. Ha nem is ilyen mértékben, de gátlón hatott a vitairadalom egyébként természetes velejárója is, az, ami a polémiában természetes; pl. az életmű szétrendezése, az arányok eltolása, a vita céljainak megfelelő kiemelések, bizonyító passzusok gyűjtögetése. Bizonyára szükséges ez és hasznos módszer az érvelésekhez; azonban akadálya is az életmű teljes megközelítésének.

Különösen érvényes ez Adyra; akinek az életművében minden elem, érzelem, gondolat és motívumkör időben és térben kötött, egymást erősítő egységet alkot. Az Adyt értő, ismerő kortársak közül már a viták hevében többen figyelmeztettek erre. Németh László Nagy Sándor Ady-könyvének az életművet szétrendező, rubrikázó módszerét bírálva írja; „Ady motívumai egy logikus hullámvázis; egyik a másikat váltja, hullámok születnek, hullámok oldódnak és az analízis módszerével éppen a legértékesebbet ... a dinamikát sikkasztja el. Ady életét genetikusan és szintetikusán szabad megírni.”⁴⁷ Babits Mihály is a húszas évek elején lényegében hasonló megfontolásból bírálja Földessy Gyula egyik Ady-tanulmányát. „Földessy statikus és nem genetikusan kritizál ... könyve nem elemzés, hanem kommentár ... makacs egyfélével sorról sorra, versről versre hódítja a soha-meg-nem-hódítható költőt.” Pedig „Adynál is mint Dantében, az egész világ szimbólumok óriási láncolata, szimbólumoké, melyek szigorú egymásba illeszkedésükkel szinte a valósággal egyértékű szöveget alkotnak”⁴⁸ — érvel Babits, e mindenkor Ady-kutatás számára rendkívül fontos, termékenyítő gondolattal.

Más okból, de hasonló tartalmú és ugyancsak fontos gondolatot emel ki Schöpfung is Makkai könyvét méltatva: „Ha van költő, akit nem egyes versei, hanem költészetének egésze szempontjából lehet csak megérteni, akkor Ady az. Erre figyelmeztet maga az a tény is, hogy minden egyes könyvének súlya sokkal több az egyes versek súlyánál, s összes verseinek súlya hasonlíthatatlanul több egyes köteteknek súlyánál. Ez onnan van, hogy Ady költészete nem egyes versek gyűjteménye csupán, hanem egységes szerves egész.”⁴⁹

Napjaink Ady-kutatása felhasználta és igazolta ezeket a gondolatokat. Azonban ez nem jelenti azt, hogy a részletkérdésekre koncentrált és az életmű egy-egy elemét kiemelő, és a fentebb bírált polemikus írások mindegyike felesleges kitérő, vagy nehezként volt az Ady-filológiában. Sőt, van közöttük jó néhány, amely még ma is figyelmet érdemel. Ilyen volt Makkai Ady-könyve is, amely nem véletlenül keltett országos figyelmet, hiszen a maga nemében egyedülálló munka volt: mind gondolatiságával, mind érvelő kulturált hangvételével, az embert kereső, érteni akaró szándé-

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ BABITS Mihály: i. m. 105., 107.

⁴⁹ SCHÖPFLIN Aladár: Ady apológiája. Nyugat, 1927. máj. 16.

kával kiemelkedett a kortárs Adyt vállaló jobboldali ihletésű értékelések közül. Bár igaz, sok új gondolatot nem vet fel, de az ó-konzervatív vádakkal vitatkozva, a forgalomban levő sokféle Ady-arcból egy egységesebb, az életműhöz, a költő érzélemvilágához kötöttebb, a valódihoz ugyan nem nagyon hasonlító, de a jobboldalon is elfogadható, főleg a helyét nem lelő kesergő magyar intellektuel életküzdemeit hordozó, megszólaltató, a „tragikus magyar fa” sorsát megtestesítő emberi-költői — vátesz arcot rajzolt.

Az Adyt sújtó vádak között leggyakrabban visszatérők a magyarságát érintők voltak. Ezért a védelem ezek vizsgálatára helyezte a hangsúlyt. Határozottan teszi fel a kérdést; „Hazafiatlan és nemzetközi költészet-e az Ady?”⁵⁰ A kérdésfeltevésből is kitűnik, hogy Makkai, miként az ó-konzervatív vádlók, azonosítja a hazafiatlanságot a nemzetköziséggel, a nemzetköziséget pedig a sehova nem kötődő kozmopolitizmussal. Számára is összeegyeztethetetlen a hazafiság és az internacionalizmus gondolata, sőt egymást kizáróaknak tartja, ezért Adyt is úgy véli megvédeni a nemzetköziség vádjától, hogy megvédi a magyarságát; mert e logika szerint, ha ez bizonyított, akkor az előbbi eleve semmis; hiszen a jó hazafi Makkai értelmezésében sem lehet nemzetközi.

Valóban ez a két érzés s gondolat összeférhetetlen a nacionalista hazafisággal. Csakhogy Ady patriotizmusának már ehhez nem volt semmi köze. Hiszen éppen az ellene vívott szívós harcok során teremti meg az ettől teljesen eltérő, új tartalmú igazi hazaszeretetét, melyben már a nacionalizmusnak nincs helye; de viszont a társadalmi haladásért való fáradozás, a közéletiség, a nép ügyének szolgálata, az országépítő munka, és barátság más népekkel; az internacionalizmus természetes egymást erősítő egységet alkot.

Az érthető, hogy Makkai nem tudott azonosulni az internacionalizmus gondolatával, de idegen volt tőle Ady forradalmi hazafisága is, ezért elvetette annak nemcsak internacionalizmusát, hanem minden más lényeges elemét, és helyükbe olyan motívumokat illesztett, amelyek a korban levő, jobboldali igényeknek megfelelő misztikus, nacionalista magyarságtudat látszatát keltették. Adyval érvel, de lényét kiforgatja, ezért a költő eszméitől idegen következtetésekre jut, és azt a magyarság-élményt mégis valóságosnak, Adyénak, sőt a költői világkép mindent meghatározó, az életmű valamennyi motívumán átsugárzó, de főleg a magyarság-versei megértéséhez kulcsot adó alapélményként tünteti fel.

Makkai az *Ond vezér unokája* magyarságtudatát így jellemzi: „Ady őszinte élő-eleven képe és megtestesítője egy tényleg létező, szomorú, de szükségszerű magyar öntudatnak, a Kelet és Nyugat között meghasonlott, többé nem keleti és még mindig nem nyugati magyar meghasonlással teljes lelkének. Az örök magyar tragédia, amely Muhinál és Mohácsnál kétszer rázta meg a nemzetet, Adyban harmadszor jutott fájó öntudatra... Annyira uralkodik Adyn ez a víziókká, látománnyá váló meggyőződés az utat tévesztett és rossz helyre került nemzetről, annyira végzetessé nő lelkében az az érzés, hogy nemzete itt idegenben van és rettentő magányossága halálos fagyként öli meg, hogy ezt az érzést szükségszerűen és kikerülhetetlenül vetíti ki a magyar földre magára.”⁵¹

Ez a misztikus magyarság tragikus tudata nem újkeletű gondolat, sőt először Adyhoz sem Makkai kapcsolta. Ezt már előbb Szabó Dezső megtette, aki fajiságunk egyik jellemzőjét abban látta, hogy a magyar társztalan, magányosságra ítélt nép a népek tengerében, elátkozott keleti királyfi, mindig másokort harcol, és az ügyes

⁵⁰ MAKKAJ Sándor. i. m. 9.

⁵¹ Uo. 22. 25.

gyávák mindig kisemmizik. A magyar költő pedig „fájának tragikumát” testesíti meg. Különösen vonatkoztatja ezt Adyra, akiben — szerinte — legteljesebb volt a faji öntudat és ezért lelke mélyéről legegységesebben tört elő az átél, megszenvedett tragikus magyarság tudata. Kárpáti Aurél Adyban az „önmagára eszmélt ázsiai lélek tragikumát” véli felfedezni, aki „A magyar psziché örök idegenségét tragikus árvaságát Európában”⁵² nemcsak mélyen átélte, hanem másoktól eltérően ki is fejezte. „Ady Endre fájának kirobbanása — írja Kunc Aladár — megélt végétét vállaló magyar tragikum.”⁵³

Ilyen értelemben nevezi Szabó Dezső is a fajiság kifejezőjének Adyt. De ő ennél tovább is megy: számára nemcsak múlt, tanulság, hanem program is Ady; „Ady költészete — írja — a magyarság megújult hite, az élethódítás egyetlen programja. Az Ady költészete az egyetlen szent ébredő magyarság... Ady szigorúan logikusan egységesen utolsó nagy hulláma a magyar faj életakarátának, amely Dózsa Györggyel kezdődik... és benne éri el a legvilágosabb kiteljesedést.”⁵⁴ Ám Ady a fajiság kifejezése mellett sajátosan a jobboldali radikalizmus programja is; felhasználják szociális gondolatait, politikai indulatait. Valóban Szabó Dezső nem mulasztja el a társadalmi igazságtalanságokat Adyval ostorozni. Jellemző, a progresszív Adyt így védi meg: „Az, hogy a földet megtermékenyítő, a drága kenyeret termő magyarság nagyrésztét földtelen koldusnak hagyták ez nem volt bűn, ez nem kompromittálta az országot a külföld előtt. De ha Ady valamelyik sirály versében feljajgatott a földtelen nép sírása; Ady hazaáruló volt.”⁵⁵

A fajelmélet alapján Szabó Dezsőtől — Bajcsy-Zsilinszky Endréig többféle Ady-értelmezést teremtettek. Ezekkel mutat szellemi rokonságot a Makkai által idézett *Önd vezér unokája* is. Azonban ennek a portrénak főleg Szabó Dezsőéhez viszonyítva lényeges eltérései is vannak. Mindenek előtt az, hogy *Önd vezér unokája* nem program, nem útmutatás a jövőre, hanem tanulság. Hiányzik belőle a társadalomra néző radikalizmus, a tetterre készség, az Adyban mindig is meglevő „csak azért is” dacos tartás. Haragvásai a lélek viharaivá, vagy lágy duzzogássá simulnak. De ezek is a múltba transzponálódnak, ezért végül is Makkai könyvében Ady politikai harcainak, szociális indulatainak, életakarásainak elvesznek aktualitásai, jelenbe mutató számai.

Ehhez természetesen Ady költői világgépének lényegét: forradalmi gondolatát és az ebből sarjadó versek sokaságát kellett „újonnan” az ellenforradalom igényeinek megfelelően értékelni. Ezt a „feladatot” Makkai is vállalta és a célnak megfelelően többször is élet vette Ady politikai költészetének. Mindenekelőtt annak aktualitását vette el. Azt bizonygatta, hogy Ady próféciai beteljesedett próféciaik a régi magyarságra nézve. Azok a bűnök, társadalmi igazságtalanságok, amelyek ellen Ady harcolt, a múltéi: elsöpörték őket az események, ma már nincsenek. Különben is a költő lelkét „annyira betöltötte az akkori helyzet tragikuma, hogy annak a helyzetnek összeomlásán túl látnia nem adatott meg”⁵⁶. Ezért nem lehet példa Ady, de le kell vonni szomorú sorshirdetésének élő tanulságát, és ez: „a magyarságnak mássá, újjá kell lennie, ... el kell hagyni azt a gyávaságát, hogy mások életének hátulcammogó elkésett és majmoló utánzója legyen, tényleg föl kell szabadulnia abból a szolgál-

⁵² KÁRPÁTI Aurél: Ady magyarsága. Pesti Napló, 1925.

⁵³ KUNC Aladár: Ady emléke. Nyugat 1920.

⁵⁴ SZABÓ Dezső: Ady könyv. 76—77.

⁵⁵ SZABÓ Dezső: Panaszt. 21.

⁵⁶ MAKKAJ Sándor: i. m. 43.

ságból, hogy akár a maga bűnének, akár mások önző érdekének öntudatlan léha szolgálja legyen.”⁵⁷

Ady forradalmi gondolatai ilyen veszélytelen „tanulmányokká”, a fajelmélet műhelyében fogant üres szólamokká zsugorodtak. De Makkai még tovább szelídíti a kurzusnak Adyt: másokhoz hasonlóan ő is elválasztja a progresszív erőktől, főleg a munkásosztálytól. Megismétli Szabó Dezső állítását; azért fordult balra Ady, mert másutt nem talált megértésre, itt viszont ügyesen kihasználták zászló gyanánt. Ehhez Makkai még hozzáteszi, hogy Ady tulajdonképpen eltévedt, énjétől, eszméitől, magyarságától idegen tájakra került, és mindennek következtében még; „Vele az a tévedés történt, hogy az uralkodó szüklátókörség, törpeség és bornírtság elleni vádjaival nem oda fordult és nem azokat hívta harcra és nem arra a harcra hívta őket, ahová, akiket és amire hívni kellett volna”.⁵⁸ Így történt, — és az életmű letagadhatatlan bizonyosságával szemben érvel tovább Makkai —, hogy az „annyira fajmagyar Adyt”, akinek a szocialista ideológia, a „szociális kategóriák”, „osztálytagolódások” teljesen idegenek voltak, és az annyira „született úr, annyira individualis arisztokrata lélek, annyira történeti öntudatú nemes, és annyira uralkodásra és bámultatásra született zseni volt, ... hogy a meglehetősen éretlen fanyarságú, vad és idegenszerű proletárképződmény őszinte érdeklődésre, de pláne szenvedélyes rajongásra és szeretetre ezt a magyar úri költőt, ezt a fejedelmi individualitású szellemi arisztokratát nem indíthatta”.⁵⁹ Ezért vonja le Makkai a végső következtetést: Ady proletár és forradalmi versei teljes egészükben, „a költő lelkétől és természetétől idegen területre való tévedés szülöttei”.⁶⁰ Makkai mindezek betetőzéséül még megállapítja, hogy azokat a hibákat, amelyeket Ady annak idején ostromozott, „sem akkor, sem ma, a mai viszonyaink között s a mai viszonyok között azon a szociális forradalmi úton amiről Ady is, bárcsak lényétől idegenül, beszélt, helyrehozni nem lehet.”⁶¹

A forradalmár Ady tehát itt sem kapott felmentést, igazolást, legfeljebb csak megértést. Ez természetes is volt. Hiszen a liberális, humanista Makkai nem vállalhata a forradalmár költőt, az ellenforradalom pedig nem tette lehetővé a megidézését, ezért még az elfogulatlan szándékú megértésre, megbocsátásra törekvő mű sem tudta Ady igazi arcát felmutatni.

Makkai munkája emellett még két lényeges ponton eltér szellemi rokonaitól. Az egyik, hogy nem hangsúlyozza Ady fajiságát, legalábbis nála ez a szempont nem lesz értékmérő, kirekesztő elv. A másik: ő is Ady-világához, életérzéséhez kulcsot adó alapélménynek tekinti a „Kelet és Nyugat” között őrlődő, meghasonlott tragikus lélek vívódásait. De nem olyan egyetemes érvényűnek, a forradalmi verseitől az istenkeresőig önmagában és egyformán meghatározónak tartja, mint pl. Szabó Dezső, hanem ezt a szerepét lokalizálja, leginkább csak a magyarság versekre vonatkoztatja és más motívumok esetében kiegészíti egyéb általa fontosnak vélt szempontokkal. Így pl. „Ady költészete *menekülés* — írja — a való élet tűrhetetlen szürkéségétől a költői fantázia ragyogó világába.”⁶² De maga az ember sem ebben a világban élt, hanem önmagában, vágyaiban, az álmaiban teremtettnben és ami ezen kívül esett az „kényszerű vegetáció volt rá nézve”, mert „Adyban a zseni öntudata követelődött az étellel szemben és a valóságban is igényelte királyi jogait, melyek képzelete

⁵⁷ Uo. 35.

⁵⁸ Uo. 41.

⁵⁹ Uo. 41.

⁶⁰ Uo. 41.

⁶¹ Uo. 42.

⁶² Uo. 69.

világában bíborban és aranyban ékesítették.”⁶³ Ilyen valóság viszont nem volt és nem is lehetett, sőt az adott valóság őt is fogva tartotta, ezért ha az „álmok birodalma nem nyílt meg előtte,” akkor a valóság és a menekülő költő konfliktusa elkerülhetetlen volt.

Makkai ezzel a koncepciójával — nem kétséges — elsősorban Ady úri-Magyarország-ellenes társadalmi, szociális, politikai eredetű haragvásainak élet és jelenbe ható tendenciáit igyekezett elvenni. Másfelől — érdekes módon — ezzel Ady emberi „gyengéit” is védeni, vagy legalábbis megérteni szándékozott. Erre utal a következő megállapítása: „Minél nagyobb lett a feszültség a való és az álom között, annál hevesebb lett a valót ostromló erőszak és annál inkább következett be az a szomorú és félelmes tény, hogy a költői álmok birodalmába is mindinkább csak a földi mámor kódén keresztül tudott visszatalálni s az odaröpítő ihletet mindinkább kénytelen volt a bor segítségével szárnyra segíteni.”⁶⁴

Részben e gondolathoz kapcsolódva emeli ki Makkai az Ady életérzéseire általa legjellemzőbbnek vélt diszharmoniót. Ady költői világában valóban létezett ellentmondás; csak hogy azt Makkai misztifikálja: a zseni örök tulajdonságává teszi. „A zseni lelkében — írja — az emberi élet örök, nagy mozgatói és tényezői találkoznak”, ellentétes hatalmak, melyek a „zseniben sohasem jutnak elpihenésre, csatájuk örök és ebben a harcban mindenik a maga egyoldalúságában éli ki magát. A zseni sorsa ezért olyan tragikus, mert emberi lelkével kell együtt tartani olyan ellentétes erőket, amelyek a mindennapi életben együtt nem működhetnek és harmóniába nem juthatnak.”⁶⁵

Ez a diszharmonia tulajdonképpen a zseni harmóniát kereső lelkének a börtöne, állandó visszahullásainak a helye, ahonnan szüntelenül kitörni, szabadulni igyekszik. Makkai szerint ebből a kínzó szorításból két menekvés lehetőség nyílt Ady előtt, „s ő egész szenvedélyével kereste és hívta mind a kettőt; a Halált és az Istent”.⁶⁶

Makkai itt eljut könyvének másik kritikus pontjához, Ady vallásosságának értelmezéséhez. Nem kis meglepetésére azoknak, akik a költőt „istentelenséggel”, vagy legjobban esetben is a vallásosság affektálásával vádolták. A püspök teljes egészében felmenti Adyt e vádak alól is. Sőt, Ady életérzésében — különös módon — a vallásos érzést legmélyebből jövőnek, szintetizálónak, költészetében pedig a vallásos lírát betetőzésnek tartja. „Ady életében — írja — az Istenhez térő bűnbánat hangja tényleg az utolsó hang, egész költészetének katarzisa és feloldása ... minden periódusának végén egyedül, mindig rátalálón, tehát nem ideglenesen és komolytalanul, Isten volt... Lírájának legmélyebben zengő húrja a bűnbánat, legmagasabban zengő húrja pedig az Isten szerelem lett... aki nemzetét, szerelmét, bűneit és halálát nem tudta másként érezni és látni, mint mindig csakis végső jelentésükben, lényegükben, egyetemességükben, az szükségképpen vallásos lélek lehet, hogy legyen, nem alkalmilag, nem ideglenesen, nem képmutatásból, hanem lényének hol elboruló, hol kinyilatkozó legmélye szerint... Tudom, hogy egész tanulmányomnak a legmerészebb és legtöbb ellentmondást kihívó kijelentéséhez érkeztem, amikor azt mondom, hogy Ady az egyetlen vallásos költő.”⁶⁷

Valóban így lett: ez a megállapítása is, mellette a többi is, kevés megértést, de annál több dühödt ellenállást váltott ki. A Makkai által elképzelt, Kelet-Nyugat

⁶³ Uo. 69.

⁶⁴ Uo. 69.

⁶⁵ Uo. 78.

⁶⁶ Uo. 80.

⁶⁷ Uo. 94—95.

között helyét nem lelő, meghasonlott, eltévedt, lelkétől idegen közegben élő, végletek közt vergődő, diszharmonikus énú; próféciaiban, társadalmi-politikai küzdelmeiben aktualitását veszített, csak „tanulásaiban” jelenlevő, ható, mindig megtérő, igazi bűnbánó, mélyen és őszintén vallásos költőben valahogy nem ismertek az igazi Adyra, vagy — különösen az ó-konzervatívok —, e „metamorfózis” után is veszélyesnek tartották.

Az, hogy a baloldalon kétségek támadtak e portré iránt, természetes. Mégis erről az oldalról alig-alig polemizálnak Makkaival; nem igen emelik ki a meglevő különbségeket. Sőt Schöpplin, Móricz Zsigmond és a *Nyugat* köréből mások kifejezetten dicsérték ezt a munkát.

Mi volt ennek az oka? Mindenek előtt az, hogy Makkai levetett saruval, tiszta emberséggel, nyílt szívvel s nagy felkészültséggel közeledett Adyhoz, és ha nem is tudott napjai számára megközelítően sem hű, elfogadható Ady-portrét teremteni, de a korabeli sok-sok torz, durva Ady-értékeléstől eltérően részleteiben igaz, számos eredeti, szép megfigyelésével közelebb került a költőhöz, mint kortársai közül sokan mások.

Ennél azonban jelentősebb volt az, hogy a nagy tekintélyű püspök az immár húsz éve vádolt költőt felmentette a vádak alól. Nagy esemény volt ez Ady utóéletében; ezután már kedvezőbb feltételek s körülmények között lehetett küzdeni a költő irodalmi örökségéért. A baloldal számára ezért tulajdonképpen nem is az volt a legfontosabb, hogy milyen az Ady-kép Makkai könyvében, hanem a mű előrelendítő szerepe, pozitív megnyilvánulása, az, hogy előítéleteket és súlyos ráfágásokat oszlatott, és sorompókat nyitott a költő előtt. A művet védők igazán e mellett kötelezték el magukat s ezért sorakoztak Makkai mögé.

A vádolt Ady felmentése mellett a baloldal, — de különösen a *Nyugat*-mozgalom számára — volt Makkai könyvének más rokonszenves vonása is. Bátran kijelenti a szerző: „revízió alá kell kerülni annak a negyven esztendő s közfelfogásnak, társadalmi életformának, tudományos, irodalmi és művészeti, gazdasági és politikai érának, mely az akkori Magyarország hivatalos életében és közmoráljában uralkodott.”⁶⁸ A revíziót az Ady-könyvében tulajdonképpen meg is kezdi. Nem ért egyet a konzervatívok nemzetfenntartó szerepében való tetszélgesével, másokat kizáró hatalmi berendezkedésével, mert méltatlanok az uralomra; „nem elég tág horizontú — írja — és nem elég tehetséges lelkek ahhoz, hogy emberi módon tudjanak uralkodni.”⁶⁹ Azonosul Ady vádjaival, mert a konzervatívok szerinte is az uralmat; „elnyomással és zsarnoki önzéssel, amellettt történelmi látásra képtelen elvakultsággal egész országunk romlására gyakorolják”.⁷⁰

Igaz, Makkai mindezt a múltra vonatkoztatja: de így is azokat igazolta, akik szembefordulnak a magyar ugarral. Ezt a szembefordulást különösen az irodalomban tartotta jogosnak, mert — a konzervatívok nem akarták belátni, hogy Petőfi és Arany óta megváltozott a világ és az élet kérdései mások lettek, ezért művészeti céljaik kiürültek, gyökértelessé s hatástalanokká váltak. Következményeként pedig „költészetünknek — írja Makkai — Adyig tartó utolsó harminc esztendejét terméketlen, sivár pusztának és a legszomorúbb időszaknak tartom”.⁷¹ Másutt meg így jellemzi

⁶⁸ Uo. 34.

⁶⁹ Uo. 40.

⁷⁰ Uo. 40.

⁷¹ Uo. 20.

ezt a kort: „Ady fölléptekor és működése idejében a magyar költészet halott volt, sivár pusztaság, meddő és kisajtott rög, amelynek nem volt többé hitele, hitető ereje.”⁷²

Szokatlan, bátor véleménynyilvánítás volt ez az önmagát nemzetinek minősítő hivatalos irodalommal szemben. A húszas években erről az irodalomról és szerepéről igazabb és elítélőbb véleményt nem igen lehetett olvasni. Nem csoda ha megdöbbenést keltett. Különösen az, hogy a hivatalos irodalompolitikával ellentétben, azzal feleselve egy püspök állítja a konzervativizmusról, a „népmentzeti irányról”, hogy önmagát kiélte s már anakronisztikussá vált. Ezen felül még megvádolja ezt a még mindig hatalmon levő irányt a tehetségek eltaszításával és azzal, hogy a nemzet életében már nem tudja e költészet hivatását s szerepét betölteni. Ennek már Adyval az élén a modern irodalom felel meg és igazán már ez testesíti meg a nemzeti irodalmat. Ezzel az állításával Makkai túlmegegy az Ady-kérdésen, s miként Adyt, a modern magyar irodalmat is igyekszik rehabilitálni.

Makkai könyve körüli vitának kétségtelen egyik forrása ez volt. Négyessy László Hegedűs Lóránttal folytatott külön vitájában — még el sem olvasta Makkai könyvét —, amikor idézet alapján ezt a gondolatot „irodalomtörténeti képtelenségnek” nevezte; és amikor elolvasta, elégtétellel jegyezte meg: „az a bizonyos irodalomtörténeti képtelenség csakugyan benne van a püspök úr könyvében.”⁷³ „Hihetetlen dolgok történnek — írja Vargha Gyula. Az erdélyi reformátusok fiatal püspöke, Makkai Sándor valódi nagy költőink kisebbítésével, egész könyvet írt Ady magasztalására, mondhatnám istenítésére.”⁷⁴

Szekfű Gyula is a Makkai könyve körüli vita okát a kétféle történelemszemlélet ütközésében látta. „Az ellentét — írja — mélyebbre nyúlik és régebbi keletű. Az Ady-kérdés az ellentétnek csak kifejezésbeli oldalát képezi, a lényegét azonban elvi eltérés, ami a századfordulón fejlődött ki.”⁷⁵ Ezt a korszakot Szekfű is úgy értékeli mint Makkai: „az elmúlt korszak, amely világhatalomtrófiába süllyedt le, nem volt klaszszikus korszak, nem volt hullámhegy hanem hullám mély, és talán hullámsír. Ennek felismerése és minden tekintet nélkül történt kimondása magyarázza e Makkai könyve nyomán kelt szenvedélyeket is.”⁷⁶ És mindehhez hozzáteszi: „Makkai könyvének jelentősége a közelmúlt tagadásában, és attól független, új magyar jövőndő lelkes igentelésében van inkább, mint Adyról szóló megállapításaiban.”⁷⁷

Szász Károly nagyméretű, külön kiadásban is megjelent „kritikája”, harci szöveg is zömében ezzel az „irodalomtörténeti képtelenséggel” foglalkozik. Felháborodással kérdezi; hogy meri Makkai Sándor Szabolcska, Ábrányi, Sajó Sándor, Kozma Andor korszakát, — ezt a harminc esztendő — cinikus gőgös kicsinyléssel „terméketlen sivár pusztának, legszomorúbb időszaknak mondani?”⁷⁸ „Ilyen merészségre — írja — csak az vetemedhetik, aki mint Makkai, lenézi a hagyományos nemzeti költészetet.”⁷⁹ Az mer csak „halott nemzeti költészetéről, haldokló nemzeti életéről” beszélni, aki nem „átal a kifogásolni a történelem és az irodalom egyoldalú *fehér* kezelését.” Vagyis aki, mint „Makkai Sándor a történelem és irodalomnak *fehér* kezelése mellet,

⁷² Uo. 19.

⁷³ Az Ady-probléma. Nyilatkozatok, levelek. Budapesti Hírlap, 1927. ápr. 24.

⁷⁴ VARGHA Gyula: Adyról. Budapesti Hírlap, 1927. máj. 29.

⁷⁵ SZEKFŰ Gyula: Makkai Sándor könyve körül. Magyar Szemle, 1927.

⁷⁶ Uo. 99.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ SZÁSZ Károly. „Magyar fa sorsa”. Különlenyomat a Budapesti Hírlap pünkösdí számából. 1927. 7. 1.

⁷⁹ Uo. 7.

más színűt is követel. Ez a másik szín persze, az egyetemes humánus folytonos rajongó dicséretéből következik: — csak *vörös* lehet.”⁸⁰

Nem elírás; Szász Károly Makkait másutt is vörös gondolatokkal címkézi. Sőt Ady értelmezését bírálva, még tovább megy, kijelenti, Makkai „azoknak a véleményéhez csatlakozik, védőbeszédében és ítélkezésében, akik a maguk bomlasztó radikalizmusát bevitték irodalompolitikájukba is, és részben idehaza képviselik az irodalmi forradalmiságot... Ennek a lelkiismeretlen, léha nemzetközi társaságnak kezében Ady neve és poézisa vörös zászlóvá lett, ezért neveztetik az irodalmi destrukciót még ma is *adyzmusnak*.”⁸¹

Ez az adyzmus Szász Károly szerint „bálványimádássá” és ragályos szellemi járvánnyá szélesedett. Makkai is ennek lett az áldozata. Ám ez a lelki ragály csak azokat ragadja el és rontja meg, akiknek a lelke hajlamos rá. Szász ilyennek vélte Makkait is, aki „élvezettel habzsolja az Ady-versek nyelvének sok-sok összevisszaságát” és kéjjel szívja magába a belőlük áramló rontás szellemét.

Szász Károly, akinek „A modern versről — írja Kunc Aladár — az európai líra utolsó ötvenéves fejlődéséről halvány fogalma sincs, alapvető irodalmi és esztétikai kérdésekben olyan tájékozatlan, amelyet egy érettségizett diáknak sem lehetne megbocsátani”⁸² és aki egy másik bírálója szerint úgy tesz és gondolkodása oly változatlan, mintha az elmúlt húsz évet víz alatt töltötte volna; valóban meg sem kíséreli Adyt és Makkait megérteni, és nem zavartatva magát az előítéletek és hatalom kínai fala mögül, öntelt, magabiztos, régi hangon ismétli a régi vádakát. Pl. Makkai könyvének egyik legszebb fejezetében, — Horváth János 1912-ben írt Ady-tanulmányának gondolatait is felhasználva — hárítja el Adyról az érthetlenség vádját. Szász Károly ezt — még 1927-ben is — Rusticus — Tisza ama régi megállapításával intézi el, hogy Ady nyelvezete „értelmetlen bombaszt, csak a lelki anarchiának az éz és szív ürességének kócos takarója.”⁸³ De módszerére még jellemzőbb Makkai érvek nélküli leszólása és „elintézése”, pl. így: „az, hogy Ady előtt a proletárdiktatúra elvtársai hódoltak... az egészen természetes. Hanem hogy egy keresztény főpap hódol előtte, és a vallásos költészet terén 'egyetlennek' próbálja feltüntetni — erre már igazán el lehet mondani bámulatunkra a hamleti szálló-igét, hogy 'több dolgok vannak a földön és égen', amiről a mi szerény és naív 'bölcselmünk' álmodni képes.”⁸⁴

Már Szász Károly „bírálatából” is kiderül, hogy az ó-konzervatívok Makkai könyvének minden lényeges elemét elutasították. Az természetes, hogy nem tudták elfogadni Makkai történelemszemléletét, de nem természetes az, hogy végeredményben mégiscsak a rendszer igényeihez igazított tragikus nacionalista, bűnbánó, istenhez térő, a magyar fa sorsát éneklő és megtestesítő Ond vezér unokájától is idegenkedtek. Valószínű ezt azért tették, mert az új köntös mögött is az igazi Adyt látták és attól féltek, hogy bármilyen lepellel is takarják a költőt, végül előbb-utóbb észreveszik az igazi valóját. Makkai kísérletét tulajdonképpen új trójai lónak vélték, amelynek segítségével a régi világnézet jól védett várfalai mögé új bomlasztó szellemet igyeksenek bejuttatni.

Így érthető Berzeviczy summás ítélete; „Makkai tanítása súlyosan vét irodalmunk, vét a fiatalságunk s nemzeti múltunk és nemzeti jövőnk ellen.”⁸⁵ Különösen

⁸⁰ Uo. 7.

⁸¹ Uo. 4.

⁸² KUNCZ Aladár. Makkai könyvéről. Nyugat, 1927.

⁸³ Szász Károly. i. m. 25. l.

⁸⁴ Uo. 24. l.

⁸⁵ BERZEVICZY Aladár. Elnöki megnyitó beszéd. Kisfaludy Társaság Évlapjai, 1927. 121. l.

a jövő miatti aggodalom szólal itt meg. A továbbiakban nyomatékosan hangsúlyozza: „Mi az Ady-kultusz túlzásában legaggasztóbbnak, s legveszedelmesebbnek, vagy talán mondhatnánk egyedül veszedelmesnek tartjuk, ez az a tétel, amely Adyt, mint valóságos irodalmi messiást állítva oda, az egész, őt megelőző irodalomtól való elszakadást hirdette s a magyarság egész szellemi jövőjét Adyra és csak Adyra akarja felépíteni.”⁸⁶ Makkainak címezve még ingerülten hozzáteszi: „Micsoda holdkóros képe az a jövőnek, amelyet 'Adyn keresztül', egy, az ő világnézetéből fakadó új magyar öntudattól várnak azok, akik a magyarságot mindenáron mássá, újjá akarják átteremteni... Ők Adyban a váteszt látják, de Ady a forradalomé volt.”⁸⁷

Hiába vette élet Makkai Ady haragvásainak, politikai, forradalmi költészetének, azt nemzeti szempontból mégis veszélyesnek tartották. „Nekem ugyan — írja Kenedy — furulyázhatja akármilyen polgári, katonai vagy papi tekintély, hogy Ady magyar próféta volt. Nem igaz! Idegenből hozott méreggel mérgezte el és szaggatta ketté ez addig egységes magyar szellemi életet és ebben olyan nemzetietlen és erkölcs-telen bölénycsorda támogatta, amelyet minden más egységes nemzet kirugdalt volna magából.”⁸⁸ Ugyanilyen szent haraggal dörög rá Vargha Gyula is Makkaira: „Adynak istenkáromló, nemzetgyalázó s a vörös rém diadaláért újjongó nyelve immár elporlott. A szerencsétlen költő ott áll az örök bíró ítélőszéke előtt... De ne állítsák a nemzet elé bálványt, s ne iparkodjanak az ő lelki rothadásából kivont méreggel meg-
rontani ezt a nemzetet.”⁸⁹

Az ó-konzervatívok Makkai könyve kapcsán azért hangsúlyozták újra a nemzeti veszedelmet, mert félték az Ady-kultusz terjedésétől. Szász Károly statisztikákra hivatkozva állítja, hogy Ady a legolvasottabb költő lett. De ennél még jobban izgatta őket, hogy a szomszéd államok magyar közösségeiben, különösen Erdélyben Ady nyíltan vállalt program lett. A *Magyar Kurlúra* ezt veszélyes balratolódásnak minősítette. Ennek igazolódását látták, amikor az erdélyiek a megtámadott Makkai és Ady védelmére keltek és vita közepén szinte tüntetően az erdélyi *Helikon Társaság* irodalmi díját Makkainak ítélték. Mindez keserű döbbenetet okozott hazai reakciós körökben. Hiába intenek mértéktartásra és érvelnek többen azzal — köztük Szekfű Gyula is — „hogy Makkai megtámadása nem szolgál magyar célt,”⁹⁰ és „A századvég bölcsességével — érvel tovább Szekfű — politikai értékgyakorlatával és életformáival a kisebbségi magyar nép már régen éhen halhatott volna, testileg is, lelkileg is”⁹¹ — a haragot már nem lehetett megállítani; a hang Makkaival és Adyval szemben még keményebb és elítélőbb lett. Hiszen a régi félelmekhez újabbak jöttek, mert a sovinizmus és a kultúrfölény hírhedt szószólói úgy vélték, hogy „Makkai nyomán meginduló adyzmus a megszállott területek magyarságának irodalmát és olvasó közönségét kiszakítja a magyar szellemi közösségből, eltépi a nemzeti gondolatától.”⁹² A *Pesti Napló* cikkírója meg így kesereg: „Ha pedig az írók Makkai püspök Ady könyvének adták az első díjat akkor félek, hogy Erdély lelke a mai magyarság számára elveszett.”⁹³ És amikor Makkai védelmében Reményik megállapítja: „a püspöki palota szellemi centrum ... és Ady lelke benne van a mai erdélyi poézis levegőjében”, Szász Károly nem késlekedik, azonnal készen van a kemény válasszal. „Tudom,

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ KENEDY Géza i. m.

⁸⁹ VARGHA Gyula. i. m.

⁹⁰ SZEKFŰ Gyula. i. m.

⁹¹ Uo.

⁹² Magyar Kultúra. A nemzeti irodalom egyre mélyülő árcai. 1928. 417.

⁹³ Pesti Napló. Az erdélyi Helikon díja. 1927.

hogy benne van — írja — Éppen ezt tartom szomorúnak és éppen ezért tartom szükségesnek, hogy küzdjek az adyzmus ellen, ami él, fertőz és pusztít.”⁹⁴

S valóban Szász Károly és elvbarátai nem szüntették be a küzdelmet. Sőt, önmagukhoz híven, következetesen minden ellenvéleményre kiterjesztették, jött az bárhonnan is. Jellemző erre, hogy a körükben már élő klasszikusnak számító Benedek Elek sem kímélték, aki a *Magyar Kultúra* szerint „megcsontosodott konzervatív létére” etetnek módjára kijelenti, hogy „Makkai könyve nemcsak igen lelkiismeretes munka, hanem szép és bátor cselekedet is, ellenben Szász Károly tanulmánya lelkiismeretlen és rosszhiszemű förmédvény.”⁹⁵ Pedig Benedek egy egész életet töltött a „jó ügy” szolgálatában: „Valahol nagy bajnak kell lenni — írja tovább a szerző —, hogy az erdélyi írók közé is becsempészett liberalizmus és zsidó szellem ilyen tekintélyes, szilárd elvű férfiakat is kikezdett.”⁹⁶

Ehhez hasonlóan a Makkai-ellenes támadásokat is irritálja a püspök társadalmi helyzete és tekintélye. Úgy vélik, hogy rangjával az Adyt védő megállapításai különös nyomatókat kapnak és gondolatai hódítóbbak. Szász Károly meg is írja, és a vitában számos alkalommal idézik: „Ha egy rajongó ‚senki’ írta volna ezt a könyvet: talán nem is olvastuk volna el, ha elolvastuk volna is, valószínűen nem sokat beszélnek róla, és semmi esetre sem éreznők nagyon veszedelmesnek. De ha egy olyan nagy tudású és írni kitűnően tudó s tekintélyes hatalmi állásban levő, s méghozzá elszakított területen munkálkodó ember, mint Makkai püspök, ír meg ilyen könyvet, mindnyájunknak, ebben az innenső táborban, éreznünk kell a jelenség szomorúsága mellett igen nagy veszedelmességét is.”⁹⁷ És ehhez az ó-konzervatívok szempontjából teljesen logikusan hozzáteszi: „A Soli Deo Gloria Szövetség tagjai remélhetőleg nem érzik és nem tartják magukat lelki atyafiaknak ama Galilei-kör-beli ifjakkal, akikhez küldötte Ady Endre az *Új tavaszi seregszemle* című lázító versét... Nos hát, erre a szövetségre most, annyi komoly léleknek az adyzmus elleni felháborodása után — legszentebb meggyőződésünk szerint — az az elodázhatatlan feladat hárul, hogy ennek az ő kiadásában megjelent Makkai-könyvnek terjesztésétől álljon el, a benne kifejtett tételeket nyilvánosan tagadja meg...”⁹⁸

Makkait tagadja meg, a püspököt dobja ki. Igen, — az ellenforradalmi rendszer receptjéhez híven — erre szólított fel Szász Károly. „Mert ezeknek — írja felháborodottan Móricz Zsigmond — a hü, szilárd és boldog embereknek ez az első gondolatuk: megölni azt, aki nem az ő nótájukat fújja. Ha rajztanár, kidobadni a fővárossal, ha újságíró, kidobadni a szerkesztőjével, ha püspök, kidobadni híveivel.”⁹⁹

A *Magyar fa sorsa* kapcsán így dúlt Ady körül a háború 1927-ben. Valódi indítéka, tartalma, hevesége megegyezett az előző évekével. Új érv, gondolat alig vetődött fel és a vitának most is alig volt irodalmi jellege. Ekkor is főleg az aktuálpolitika uralta a terepet és valójában a különböző társadalmi csoportok Ady ürügyén napi céljaikért küzdöttek. A védő, támadó harcoknak rengeteg kinövése, oldalhajtsa volt és megmozgatta a kor egész szellemi életét, de azok az erők, amelyek legközelebb álltak a költő irodalmi örökségéhez és vállalni is tudták azt, nem igen juthattak szóhoz, ezért — noha Makkai könyvében egy újabb Ady-portré született —, a költő igazi arca mégsem mutatkozhatott meg és az irodalmi hagyatékáért folytatott küzdelem most sem dőlhetett el.

⁹⁴ Szász Károly. Budapesti Hírlap, 1927. júl. 17.

⁹⁵ Magyar Kultúra i. h.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Szász Károly: i. m. 36—37.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ MÓRICZ Zsigmond: Ady. Nyugat, 1927.

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

KIADJA A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE

1. *Halász Előd*: Vörösmarty és Toldy. 1956.
2. *Pósa Péter*: Babits Mihály: „Kárttyavár”. 1956.
3. *Halász Előd*: Bevezetés a Faust II. részéhez. 1956.
4. *Juhász Gyula* elfelejtett Anna-versei. 1956.
5. *Vág Sándor*: A „La Hongrie Républicaine” és Juhász Gyula. 1956.
6. *Berczik Árpád*: Raimund pályakezdése hazánkban. 1958.
7. *Keserű Bálint*: Adalékok Rimay és a Báthoriak kapcsolatához. 1958.
8. *Kovács Sándor*: Szepsi Csombor Márton prózastílusához. 1958.
9. *Kordé Imre*: Néhány adat Csokonai „Kultúra”-jának keletkezéséhez. 1958.
10. *Kálmán László*: Molnár György, a realista színjátszás előfutára. 1958.
11. *Nacsády József*: A szegedi parasztnovella keletkezése. 1958.
12. *Kiss Lajos*: Simon István költészete. 1958.
13. *Ilia Mihály*: A Holnap születése. 1959.
14. *Péter László*: Juhász Gyula és a „fekete báró”. 1959.
15. *Nacsády József*: Két kirándulás. 1959.
16. *Kovács Sándor Iván*: Az európai humanista hagyomány szerepe Szepsi Csombor Márton írói fejlődésében. Csombor és Bonifacio. 1960.
17. *Kiss Lajos*: A művészi tükrözés kérdéséhez. 1961.
18. *Kiss Lajos*: Mégegyszer a művészi tükrözésről. 1961.
19. *Nacsády József*: Jókai műveinek lengyel alakjai. 1961.
20. *Kiss Lajos*: Modernizmus, formakultúra, korszerűség. 1961.
21. *Kovács Sándor Iván*: Rimay János és Érsek András. 1961.
22. *Bíró Ferenc*: Egy XIX. század eleji kódex Csokonainak tulajdonított versei. 1961.
23. *Kordé Imre*: A XVII. századi Szeged és folklorisztikus elemek az Etelkában. 1961.
24. *Nagy Géza*: Adalék Vörösmarty 48-as szerepléséhez. 1961.
25. *Péter László*: Juhász Gyula „újságírói sikere”. 1961.
26. *Ilia Mihály*: A Nyugat és a Holnap. 1961.
27. *Krajkó András*: Juhász Gyula és az első világháború. 1961.
28. *Bíró Ferenc*: A Mindenest Gyűjtemény (1789—1792) szerkesztőjének nyelv- és irodalomszemléletéhez. 1962.
29. *Nacsády József*: Jókai „Delejország”-áról. 1962.
30. *Juhász Antal*: Thury Zoltán a Szegedi Naplónál. 1962.
31. *Ilia Mihály*: Juhász Gyula költészetének motívumairól 1908—1911 között. 1962.
32. *Krajkó András*: „Piros pecséttel nyílik a titok.” 1962.
33. *Szabolcsi Gábor*: József Attila expresszionizmusának kérdéséhez. 1962.
34. *Keserű Bálint*: Epiktétosz magyarul — a XVIII. század elején. 1963.
35. *Vörös László*: Az „új hit” motívum tartalma Juhász Gyulánál. 1963.
36. *Kovács Sándor Iván*: A „Fórum” szerepe felszabadulás utáni irodalmunk történetében. 1964.
37. *Krajkó András*: A „keresztény kurzus” művelődéspolitikájáról. 1964.
38. *Cseiri Lajos*: A stílus fogalmai és a korstílusok problematikája. 1965.
39. *Ilia Mihály*: Hatvány Lajos folyóirata: az Esztendő. 1965.
40. *Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő*: Ady Endre levelei Révész Bélához. 1965.
41. *Tamás Attila*: Vajda János Alfréd regénye c. műve és a magyar romantika néhány problémája. 1965.
42. *Keserű Bálint*: A magyar protestáns-polgári későhumanizmus néhány problémája. 1966.
43. *Kovács Sándor Iván*: Dante neve százötven év magyar irodalmában. 1966.
44. *Ilia Mihály*: Egy vers értelmezésének lehetőségei (Ady Endre: Az ős Kaján). 1966.
45. *Vörös László*: Illyés Gyula lírájának realizmusa. 1967.
46. *Csukás István*: Ján Smrek Petőfi-fordításairól. 1967.
47. *Nacsády József*: Jókai és népiesség az 1850-es években. 1967.
48. *Kovács S. I.*—*Kulcsár P.*: Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei. I. 1967.
49. *Keserű Bálint*: Újfalvi Imre és a magyar későreneszánsz. 1968.
50. *Horváth Károly*: A magyar felvilágosult klasszicista dráma a műfaj kelet-európai fejlődésében. 1968.
51. *Ilia Mihály*: Juhász Gyula Tömörkény-kultusza és Tömörkény-élettrajzának kiadástörténete. 1968.
52. *Tamás Attila*: József Attila költészetével rokon sajátosságok Radnóti Miklós lírájában. 1968.
53. *Kovács S. I.*—*Kulcsár P.*: Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei. II. 1968.
54. *Keserű Bálint*: Újfalvi Imre és az európai „későhumanista ellenzék”. 1969.
55. *Cseiri Lajos*: Adalékok Döbrentei Erdélyi Múzeumának irodalomszemléletéhez. 1969.
56. *Csukás István*: Ady és Ivan Krasko. 1969.
57. *Krajkó András*: Az ellenforradalmi rendszer irodalompolitikájának kialakulása. 1969.
58. *Tamás Attila*: A „kép” problematikája a költői műalkotásban. 1969.
59. *Kovács S. I.*—*Kulcsár P.*: Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei. III. 1969.
60. *Jankovics József*: Zilahy János legációs levele Bethlen Miklóshoz (?) 1692-ből. 1969.
61. *Dankó István*: Adatok Toroczkai Mátéről. 1969.
62. *Bán Imre*: Ismeretlen adatok Orozköcsi Főris Ferenc életéhez. 1969.
63. *Kulcsár Péter*: Az óbudai egyetem Heltai Gáspár Krónikájában. 1971.
64. *Olász Sándor*: Heltai Gáspár 56. meséje és a Tinódi-Cronica címlapja. 1971.
65. *Szabó T. Attila*: Ifj. Heltai Gáspár élete és helyesírása ismeretéhez. 1971.
66. *Ótvös Péter*: Thoraconymus Mátyás. 1971.
67. *Nussbächer Gernot*: Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz. 1971.
68. *Balázs Mihály*: Ecsedi Báthori István levelei Bocskaihoz. 1971.
69. *Somogyi Dániel*: Rimay János levele Kővárból Perneszy Erzsébethez. 1971.
70. *Keserű Bálint*: Az Újfalvi-per jegyzőkönyve. 1971.
71. *Jakó Zsigmond*: Miskolci Csulyak István peregrinációs albuma. 1971.
72. *Tonk Sándor*: Rozgonyi Sutor (Varga) János. 1971.
73. *Kovács Sándor Iván*: Utleíró utazók — utazási irodalom a XVI—XVII. században. 1971.

74. *Bácskai Antal*: A Zrínyiek erdélyi kapcsolataihoz. (Levelek 1654—1679-ből). 1971.
75. *Wittman Tibor*: Az Újvilág képe Comenius didaktikai műveiben. 1971.
76. *Holl Béla*: Tasi Gáspár. (Adalékok XVII. századi fordításirodalmunk történetéhez). 1971.
77. *Czegle Imre*: Amesius korai magyar tanítványai. (Ismeretlen franekeri disputációk 1624—1625-ből). 1971.
78. *Németh S. Katalin*: Borsáti Ferenc Metamorphosis-a. (A protestáns barokk kérdéséhez). 1971.
79. *Szauder József*: Tizenhetedik századi magyar utazó Spanyolországban. 1971.
80. *Esze Tamás*: Kolozsvári könyvek Baranyában. 1971.
81. *Tarnóc Márton*: Egy kuruckori vers szövegtörténetéhez. (Descriptio fortunae inconstantiae). 1971.
82. *Gál István*: Erdélyi levelek a British Museum-ban. 1971.
83. *Jankovics József*: A levélíró Bethlen Miklós arcképe. (Két kiadatlan levél közlésével). 1971.
84. *Csukás István*: Adalékok a két világháború közötti magyar—szlovák irodalmi kapcsolatokhoz. (Harcok Petőfi szellemi hagyatéka körül). 1972.
85. *Nacsády József*: Az irodalmi népiesség és az 1848–49-es forradalom. 1972.
86. *Horváth Károly*: A felvilágosodás korának irodalmi irányzatai a közép-kelet-európai irodalmakban. 1972.
87. *Horváth András*: A Nyugat kritikájának változásai 1919 után. 1972.
88. *Ilia Mihály*: Egy Nyugat-kortárs Erdélyben. (Tompai László költészetéről). 1972.
89. *Pósa Péter*: Keats esztétikájáról és költészetéről. (Halálának százötvenedik évfordulójára). 1972.
90. *Nagy Barna*: Tervezet Ecsedi Báthori István műveinek kiadására. 1972.
91. *Kovács S. I.—Kulesár P.*: Szepszi Csombor Márton ismeretlen értekezése. 1972.
92. *Jankovics József*: A Pápai Páriz család angol kapcsolatainak történetéhez I. (Ifjú Pápai Páriz Ferenc londoni levelei). 1972.
93. *Vörös László*: Az esztétikai valóságfogalom néhány vitás kérdése. 1973.
94. *Cseri Lajos*: Egy Csokonai-vers keletkezéstörténetéhez. (A reményhez). 1973.
95. *Horváth Iván*: Balassi poétikája. (Kérdések). 1973.
96. *Olasz Sándor*: A kálvini művészetfelfogásról és magyarországi kisugárzásáról. 1973.
97. *Balázs Mihály*: Andrzej Frycz-Modrzewski. (Halálának negy századik évfordulójára). 1973.
98. *Németh S. Katalin*: A Pécsi disputa szövegeiről. 1973.
99. *Benda Kálmán*: Filiczki János levele 1605-ből. 1973.
100. *Somi Éva*: Az újsztoicizmus (Lipsius) hatásának nyomai Borsos Tamás naplójában. 1973.
101. *Merényi Varga László*: Thordai János Epiktetosz-fordításának stíluskérdéséhez. 1973.
102. *Zentai Mária*: Rímaj-hatás Thordai János zsolttáraiban. 1973.
103. *Varga Imre*: Egy bujdosó énekünk történetéhez. 1973.
104. *Jankovics József*: Ismeretlen panaszenek a kuruckorból. 1973.
105. *Agárdi Péter*: Adalék a Zrínyi- és Gyöngyösi-hagyomány párhuzamos történetéhez. (Könyi János: Magyar hadi román, 1779). 1973.
106. *Ladányi Sándor*: Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz. (1789—1791). 1973.
107. *Csukás István*: Vajansky műveinek magyar világa. 1976.
108. *Vörös László*: A tükrözés kategóriája Marx filozófiájában. 1976.
109. *Sipka Sándor*: Beöthy Zsolt irodalomtörténeti tankönyve a középiskolai oktatásban. 1976.
110. *Baranyai Zsolt*: Naturalista szemlélet és szecessziós kompozíció. (Egy Bródy-novella elemzése). 1976.
111. *Szigeti Lajos*: A „felnöttség” vállalása József Attila költészetében. (József Attila Kosztolányi-bírálatának lírai fedezete). 1976.
112. *Scheiber S.—Zsoldos J.—Katona Z. F.*: Mikszáth Kálmán levelezéseiből. 1976.
113. *Csukás István*: Ady nemzetiség-szemlélete. 1977.
114. *Nacsády József*: Ady és az Arany-hagyomány. 1977.
115. *Krajtkó András*: Harcok Ady irodalmi örökségéért. 1977.
116. *Ilia Mihály*: Egy Ady-motívum tanulságai. 1977.
117. *Szigeti Lajos*: Egy Ady-vers értelmezéséhez. (Kocsi-út az éjszakában). 1977.
118. *Papp István*: Az Edgar Poe-i életérzés Ady költészetében. 1977.
119. *Vörös László*: Ady és Csinszka. (Gondolatok Robotos Imre könyvéről). 1977.
120. *Baranyai Zsolt*: Adalékok Ady és Csáth Géza kapcsolatához. 1977.
121. *Nacsády József*: A „hallgató” Arany és az „Őszikék”. 1978.
122. *Csukás István*: Vajda János és a nemzetiségi kérdés. 1978.
123. *Papp István*: Az Edgar Poe-i életérzés Ady költészetében II. (Motívumvizsgálat). 1978.
124. *Krajtkó András*: A magyar fa sorsa 1927-ben. (Viték Makkai Sándor Ady-könyvéről). 1978.